

Magyar néprajz, 1986

Az alsó-őrségi gerencsárség.

Az Őrségi Baráti Kör kiadása. Szombathely, 1986. 48 l.

Kevesen tudják, hogy a romániai magyar néprajzi kutatás egyik vezéralakja, az etnográfus Kós Károly a budapesti egyetemen doktorált. Disszertációjának témája éppen nem Erdélyhez, hanem a magyar nyelvhatár legnyugatibb részéhez kapcsolódott. *Züricvölgyi gerencsárség* címmel nagyobbik része meg is jelent 1944-ben a Dunántúli Szemlében. A folytatás a háború és következményei miatt elmaradt, sőt Pável Ágoston szerkesztő hagyatékában a kéziratnak is sok időre nyoma veszett. A több mint negyven esztendő után szerencsésen előkerült teljes dolgozatot Pável Ágoston születésének századik évfordulója alkalmából a Vasi Szemlében jelentették meg. A különnyomatból néhány melléklettel összekötve önálló kiadvány készült. Gonda György szerkesztő a kézirat történetét ismerteti, Kresz Mária Kós tanulmányának értékeit méltatja. Gráfik Imre önálló tanulmányt közöl 25 évvel Kós Károly munkája után a tárgykörből készült újabb gyűjtés eredményeként, amelynek középpontjában a cserépedények dél-dunántúli szekerező–faluzó árusítása áll. Végül következik Kós dolgozata. Megjegyzendő, hogy a kísérő írások szerzői nem fogadják el a Züricvölgyi megnevezést, mert a vidéken nem ismerik, helyette „alsó-őrségi” vagy „Velemér-völgyi” gerencsárségről beszélnek.

K. L.

Árucseré és migráció.

(A Tokajban 1985. október 28–29-én megrendezett tanácskozás anyaga.) Szerkesztette: Szabadfalvi József és Viga Gyula. Miskolc, 1986. 237 l. (A Miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai XVIII.)

Ez a kötet azon kiadványok sorába illeszkedik, amelyek egy konferencia előadásait tanulmányokká átdolgozva jelentetik meg. Ezúttal huszonegy néprajzkutató és történész követte ezt a gyakorlatot, egy-egy esetben tetemesen bővítve eredetileg elhangzott szövegét, és szinte minden esetben levéltári jelzetekkel, szakirodalmi jegyzetekkel és irodalomjegyzékkel egészítve ki azt.

A címben jelzett kettős tárgy hosszú ideig a mellőzöttek között volt a néprajzi kutatások körén belül. Pedig a migráció, mind a szellemi, mind az anyagi javak vándorlása, mind pedig a munkásvándorlás foglalkoztatta a néprajzi gyűjtést, és nem egyszer általános következtetéseket is levontak a megismert anyagból. Az árucseré néprajzára mintegy negyedszázaddal ezelőtt szinte egyidejűleg hívta föl a figyelmet Kolozsvárott Kós Károly, Magyarországon Dankó Imre. Noha előttük is született néhány színes vásárléírás, az ő kettősük nyomán bontakozott ki az érdemi kutatómunka. Kós elsősorban anyagközléssel és Erdély nagytájként való áttekintésével,

Dankó Imre helyi példák elemzésével, még inkább elméleti kérdések fölvetésével gazdagította a szakirodalmat. Az utóbbi ebben a minőségben vezette be, számos fontos problémát exponálva, a tokaji konferenciát.

A kötet első szerzőjének említése után, azt a gyakorlatot kell követnünk, ami a hasonló felépítésű, konferenciaanyagot közlő tanulmánygyűjtemények rövid ismertetésénél a legcélszerűbb, a többiek írását nem ismertetjük külön-külön. Ez ugyanis ezúttal is nehézségekbe ütközne, hiszen annak ellenére, hogy néhány összetartó szála jól megragadható a tanulmányoknak, azok mégis igen szerteágazóak, egymástól szinte minden esetben eltérőek. Az egyik összetartó szál földrajzi. A konferenciát a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei múzeumi igazgatóság rendezte, így jórészt északkelet-magyarországi szakemberek vettek rajta részt, akik előadásuk tárgyát is erről a tájegységről választották ki. Találunk azonban az Alföld távolabbi vidékeivel és a Dunántúllal foglalkozó tanulmányokat is a kötetben. Egy másik közös szál az, hogy a néprajzkutató előadók túlnyomó része a debreceni egyetem néprajzi tanszékén végezte tanulmányait, ami bizonyosan befolyásolta módszerüket és témaválasztásukat is. Az előadások a migráció és az árucseré sokfajta változatával foglalkoznak. Csupán két kisebb csoportra hívjuk föl a figyelmet. Az egyik a paraszti árucseré nyomán terjedő kulturális javakkal foglalkozik, a másik a vizek összekötő és elválasztó szerepét taglalja az árucseré útjainak alakulásában.

A tanulmányokat német vagy angol összefoglalók, az egész kötetet német és angol tartalomjegyzék kíséri.

Kósa László

Balogh László: Dolgozatok Szamosszeg néprajzából.

Sajtó alá rendezte Erdész Sándor. Nyíregyháza, 1985. 169 l. (A Jósa András Múzeum kiadványai 21.)

A nyíregyházi múzeum 1975-től törekszik a Szabolcs-Szatmár megyei honismereti és néprajzi pályázatok legjavát megjelentetni, hogy az anyag szélesebb körben hozzáférhető legyen, továbbá újabb munkákra serkentsen. Balogh László tanár gyermekkorát, majd értelmiségi pályája egy részét Szamosszegen töltötte. Azon ritka, falun élő pedagógusok közé tartozik, aki sosem adta föl az egyetemről hozott tudományos ambíciókat. Már nyelvjáráskutatóként ismertté vált, amikor 1968-tól néprajzi gyűjtésbe fogott. A jelen kötetben közölt három, tartalmas dolgozat ennek a munkának az eredménye: 1. A hagyományos búzatermesztés Szamosszegen; 2. A szamosszegi kenyér; 3. A szamosszegi temetés hagyományai. Mindhárom tanulmány népnyelvi anyaga is gazdag, az utolsóhoz külön tájszó-jegyzék csatlakozik. A kenyérről szóló írás a kötet legnagyobb terjedelmű, igen részletes és érdekes fejezete. A temetés leírása nemcsak a község többségét jelentő reformátusok szokásait foglalja magába, hanem a kisebb töredék-felekezetekhez tartozókat is.

K. L.

Beck Zoltán: A szárnyas királyfi.

Népmesék, mondák, anekdoták Békés megyéből. Kiadta a Tevan Andor Nyomdaipari Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola. Békéscsaba, 1986. 69 l.

Békés megye a magyar nyelvterület legkorábban polgárosuló vidékei közé tartozik. Az archaikus emlékek és peremtájak iránt érdeklődő néprajztudomány sokáig alig kutatta tájait. Pedig hogy milyen értékekre lehetett volna bukkanni, azt az is bizonyítja, hogy 1906-ban Bartók Béla itt kezdte népzenei gyűjtéseit. Beck Zoltán az elmúlt közel harminc esztendőben igyekezett a hiányt pótolni. A mai megye területén lejegyzett harmincöt prózai szöveget adja közre kötetében. Ezek túlnyomó többsége anekdota és monda, népmese csupán néhány akad közöttük. A könyv népszerű kiadványnak készült, tartalma azonban – a terület folklorisztikai ismertségének alacsony foka miatt – így is forrásértékű.

K. L.

Benkő Éva: Nagycsalád a Medvesalján.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1986. 91 l. (Gömör néprajza IV.)

A történeti Gömör megye délnyugati szegletében meghúzódó hat település magyar lakosságának társadalomnéprajzi vizsgálata kapcsán foglalkozik a szerző a családszerkezet alakulásával, a század eleji nagycsaládok életének fontosabb jellemzőivel. Elsőként az életkeretül szolgáló telek és ház tagolódását, használatmódját, a jellegzetes hadas településformát mutatja be. Reguly Antal 1857-ből származó feljegyzéseire támaszkodva rekonstruálja a rokonságterminológiákat és a korcsoportok megjelenését a nagycsaládon belül. A családi gazdaság és munkaszervezet részletes leírása sok hasonlóságot mutat a palóc nagycsaládszervezettel, éppen úgy, mint a nők családon belüli szerepkörének ismertetése. Figyelmet érdemel az iparosítás hatásának elemzése, amit a nagycsalád felbomlásának leírása követ.

A kötetet az 1784–1787-es első népszámláláson kívül több időmetszetben készített népesedéssziszti adatok és német nyelvű összefoglalás zárja.

Selmecei Kovács Attila

T. Bereczki Ibolya: Népi táplálkozás Szolnok megyében.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1986. 159 l. (Studia Folkloristica et Ethnographica 19.)

A kismonográfia egy mindeddig kevésbé kutatott terület hagyományos paraszti táplálkozási kultúrájának fontosabb jellemzőit rögzíti mintaszerűen alapos helyszíni gyűjtés és impozáns szakirodalmi, archivális, adattári anyag segítségével. A klasszikus téma kutatástörténeti áttekintését követően a szerző a táplálkozás rendjének, időszakainak alapján határolja el az étkezési sajátosságokat. A hétköznapi táplálkozás vizsgálata során nagy hangsúlyt helyez az étkezések számának, időpontjának, színterének és módjának meghatározására, az abban megmutatkozó társadalmi és törté-

neti változásokra. Külön foglalkozik a tipikusnak tekinthető heti étrenddel, valamint a táplálkozás évi rendjével. A hétköznapiaktól eltérő alkalmak táplálkozási szokásai között szerepel az ínségeledek sajátos sora, a mezőgazdasági munkák, a házépítés és társasmunkák alkalmi, a kenyérsütés, disznóölés stb. eseménye. Külön fejezetben került tárgyalásra az ünnepi táplálkozás nagy témaköre, amelynek kapcsán az emberi élet fordulóihoz kötődő étkezési alkalmakat, majd pedig az esztendő jeles napjainak ünnepi étkezési jellemzőit veszi számba a szerző. Az összegzésben kísérletet tesz a megye táplálkozási sajátosságainak nagytáji elhelyezésére, a hegyvidéki és az alföldi kapcsolatok táji kötődésének elhatárolására.

Selmeczi Kovács Attila

Csoma Zsigmond: Nászéjszakák bora: a somlai.

Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1986. 313 l.

A szerző mindjárt könyve elején megvilágítja a nem mindennapos cím eredetét. A helyi hagyomány fiúnemzést elősegítő hatást tulajdonított a somlai bornak, ezért úgy tartják, hogy hajdan az uralkodók nászéjszakájukon fogyasztották a kívánt fiú trónörökös érdekében. Bármiként volt is, a somlai bort évszázadok óta a legjobb magyar borok között tartják számon.

A somlói borvidék ma hivatalosan a badacsonyihoz tartozik. Maga a hegy valóban egyidős a Tapolcai-medence vulkánjaival, és bora is rokon az ottani borokkal, ha íze-zamata némileg más is. Csoma Zsigmond kismonográfiája érdekes életrajza hazánk legkisebb történelmi borvidékének. Legnagyobb erőssége a részletes gazdaságtörténet. A szerző nemcsak a somlai bor történetét, hanem magát a természetét, a természettel kapcsolatos tevékenység minden nemét föltárta: levéltári forrásokból, nehezen hozzáférhető nyomtatványokból és szájhagyományból. Megismertet a jobbágycori birtokosokkal és a jobbági szőlőmunkával is. Elmagyarázza, mennyire fontos volt, hogy a szőlő a hegyoldalban vagy a hegy lábánál és melyik égtáj felé helyezkedett el. A művelés és a birtoklás rendjét hegyközségi rendtartások védték. Minden műveletnek megvolt a kiszabott ideje, de még az illendő szőlőhegyi viselkedésre is ügyeltek. A könyv több alfejezete a régi típusú paraszti szőlőművelés emlékét eleveníti föl. Az uradalmi borászat ugyancsak sok érdekességgel járt. Készítettek itt finom aszút, csemegének és gyógyszernek szánt ürmöst, kapásoknak való gyöngye csigert. Bár fehérbort szűrtek szívesebben, de olykor vörösbor is került a hordókba. A könyv a kocsmáltatási és az ivási szokásokkal, valamint a borkereskedelemmel is foglalkozik. A bor azonban – a cím ellenére – csak főszereplője a kis kötetnek, nem foglalja el annak minden lapját. Aki járt Somlón, az tudja, hogy a hegy valóságos nemzeti park. A századokon át nagy gonddal kiépített teraszok és mélyutak mellett találunk itt szép présházakat, pompás fekvésű kápolnákat, forrásokat és egy különleges szerkezetű vízemelőt, úgynevezett taposó kutat. Az északi csúcson vadregényes várom bújjik meg az erdőben. A vulkanikus földtani múlt emlékét látványos bazaltoszlopok őrzik. A főcsúcsról pedig tiszta időben nagy távolságra ellátni. Csoma Zsigmond könyve eredeti történelmi anyagon nyugvó kismonográfia, egyúttal azonban népszerű országismertető mű is.

Kósa László

Dám László–D. Rácz Magdolna: Lakóházak Dél-Gömörben.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1986. 148 l. (Gömör néprajza VII.)

A felvidéki magyarság népi építészetének jelen vizsgálata a Medvesaljától az Aggteleki-karsztig terjedő terület 57 településének anyagára támaszkodik. Az impozáns méretű recens anyag rendszerezése követi a leíró vizsgálatok hagyományát: az épület-szerkezet, az alaprajzi tagolódás, majd a funkcionális tényezők, másként a lakáskultúra elemzésére kerül sor. A falazat és tetőszerkezet fontosabb változatainak bemutatása sajátosan hegyvidéki építési kultúra emlékeit őrzik. A tornácsvilágokra tájilag megmutatkozó nagyobb változatosság jellemző. A tanulmány szerzői jól megválasztott dokumentációs anyaggal szemléltetik az alaprajz időbeli változásait és társadalmi meghatározottságát, egyben végigkövetik a tűzhely és a füsttelenítés időbeli formálódásának folyamatát. A lakóház funkcionális tagolódása címszó alatt a lakóház tipikus berendezésének hagyományos formáját, majd változásainak folyamatát vizsgálják, kellő hangsúlyt fektetve az alaprajzi beosztás és a családszervezet összefüggéseire. A lakóház életével kapcsolatban elsősorban az étkezés és az alvóhelyek rendjével, a házbeli munkatevékenységek formáival, valamint a karbantartás módjával ismerkedhetünk meg. Külön fejezetben kapott helyet a legjellemzőbb bútorok számbavétele, használatuk viszonyítása a hagyományos életmódhoz. A kötethez német nyelvű összefoglalás csatlakozik.

Selmeczi Kovács Attila

Dobos Ilona: Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség.

Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 292 l.

Bevezetőben a szerző a tradicionális népi kultúra, a néphagyományok továbbélésének, elhalásának, az írásbeliség mellett ma is alkotó szájhagyományozásnak a törvényyszerűségeiről és esetlegességéről értekezik. Utal a szóbeli műfajok városi továbbélésére is.

A könyv első része a korai mondatípusokat elemzi. A hiedelemmondákban fellelhető honfoglaláskori hitvilág, a samanizmus elemeit vizsgálja főként a táltos–garabonciás mondakörben. Olvashatunk a Hold- és röviden a Napkultusz található maradványairól is a hiedelemmondákban. A történeti mondák elemzése kapcsán a „kutya-fejű” tatárok értelmezéséhez találhatók összehasonlító adalékok. Az Attila-mondák vizsgálata vitázik azzal a nézettel, mely szerint ezek mind múlt század végi, irodalmi eredetű alkotások lennének. A honfoglaláskori hitvilág emlékéét látja Dobos Ilona a kincsmondákban, balladákban előforduló emberáldozat motívumában. Igazolással az öregek kényszerű, önként vállalt halálára vonatkozó népi elbeszéléseket, mondákat, szépirodalmi leírást idéz. A korai mondatípusok között szól a Csörsz árka mondájáról, amely egy mesterséges csatornarendszer építéséhez fűződik. Legközelebbi változata Mongóliából való, de az ókori nagy közmunkák emléke más népek hagyományában is megtalálható. Végezetül „az ellenség nyelvének kivágása” motívumáról szól, mely a magyar mondai és népmesei hagyományban egyaránt fellelhető.

A kötet második fejezete a vándormondák tipologikus egyezések példáit mutatja be. Legendákon, történeti- és hiedelemmondákon keresztül hívja fel a figyelmet az egymástól független egyezésekre, a magyarországi nemzetiségek útján terjesztett hagyományokra, a katolikus egyház által nemzetközivé tett vándorlegendákra, valamint a háborúk és dinasztikus kapcsolatok hatására a népek kultúrájának cseréjében.

Dobos Ilona könyvének harmadik nagy témaköre A parasztság történeti emlékezete címmel a parasztság történeti ismeretéről, illetve annak hiányáról, a szájhagyományban élő történeti emlékekről és alakokról ad színes és tanulságos képet. A történelmi szájhagyományt a kronológia hiányával és a szelektálás sajátosságával jellemzi.

Változások falun cím alatt az álhiedelemmondákról és álhiedelemtörténetekről olvashatunk. Ezek a csattanóban leleplezik a jelenséget és racionális magyarázatot adnak. Közelmúltbeli gyakoriságukban a szerző a néphit hanyatlását látja.

A kötet utolsó fejezete a Szóbeliség a városban címet viseli, és napjaink hiedelmeihez, hiedelemtörténeteikhez vezet el.

Összeveti a falusi és városi változatokat olyan témakörökben, mint pl. a halál előjelei, kísértetjárás, halottlátók, gyógyító emberek, holdkórosok, tetszhalottak. Olyan hiedelmekről is szól, melyek kizárólag a városi emberek vagy a falusi felsőbb rétegek körében terjedtek el, mint pl. a „dējā vu” jelenség, a tenyérjósás. A népi próza keletkezésének és terjedésének sajátosságait figyelhette meg a szerző 1955–56 között Dunaújvárosban, az ország különböző vidékeiről az építkezésre érkező munkások „igaz” történeteiben. Két típust különböztetett meg: 1. első személyben elmondott élménytörténetek; 2. a folklorizáció magasabb fokán álló, mások élményeit elmondó, csiszoltabb „igaz” történetek.

A mai szájhagyományozás jellegzetes „műfajai” a rémhírek, képtelen történetek és viccek folklórkapcsolatait mutatja be. Ugyancsak a korábbi hagyományokon alapulva élnek tovább egyes szokások is a városokban, mint pl. az ajándékozás, megvendéglés, lakodalmi szokások, kaláka, vásár és búcsú, ballagás. Az utolsó alfejezet sokszínű példái mutatják, hogy Budapesten, a fővárosban is fellelhetők a paraszti hiedelmek, szokások maradványai, az elbeszélő műfajok.

A hazai és nemzetközi összefüggésében, történetiségében vizsgált szóbeli műfajokat főként saját gyűjtésű példákkal illusztrálta a szerző.

Az egyes alfejezetekhez tartozó jegyzetekkel és bibliográfiával zárul a kötet.

Tátrai Zsuzsanna

Domokos Péter–Paládi-Kovács Attila: Hunfalvy Pál.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 259 l. (A múlt magyar tudósai)

Hunfalvy Pál (1810–1891) a múlt századi Magyarország egyik legtekintélyesebb társadalomtudósa volt. Bár konkrét tudományos eredményei napjainkra már elavultak, kezdeményezései és iránymutatásai közül nem egy most is érvényes. 1848 előtt társadalombölcselettel, közgazdaságtannal, joggal és hittudománnyal foglalkozott. Ezek együttes alkalmazásából kívánt egy általa „országászat”-nak nevezett általános társadalomtudományt alkotni. A szabadságharc bukását követően fordult érdeklődése fokozottabban a történetírás felé és vált ő maga filológussá. Kezdetől érdekelte a nép-

történet és fölismerete a magyar etnogenezis európai viszonylatban meglehetősen társaltalan problematikáját, a megoldás kulcsát viszont nem annyira a történetkutatásban, hanem az összehasonlító nyelvészetben találta meg. Élete vége felé vált igazán történésszé, miután Budenz Józseffel együtt bizonyította a magyar nyelv finnugor eredetét a török eredet híveivel szemben, majd a hun–magyar, a hun–székely, végül a dák–román leszármazás eszméjét is cáfolta. Ebben az időben került közel az önállóvá szerveződő magyar néprajzhoz is. Ő lett a Magyar Néprajzi Társaság első elnöke.

Erről a hosszú és sok tudományos sikert megért, közéleti elismerésben bőven részesült életpályáról írt átfogó értékelést az uralista irodalomkutató Domokos Péter és az etnográfus Paládi-Kovács Attila. Érezhetően küszködtek Hunfalvy sokoldalúságával, melyet maradéktalan teljességgel valószínűleg csak egy olyan tudós értékelhetne, aki hozzá hasonló tudományközi jártassággal bír. A szerzőpáros a számára legfontosabb területeket emelte ki, a nyelvtudományt, a történetírást és a néprajzot. A kötet felépítése az életrajz eseményeinek ismertetésével indul, majd a három nagy terület külön-külön következik. Kétségtől szerencsésebb megoldás lett volna Hunfalvy tudományos munkásságát szintetikus módon bemutatni, amilyen az a valóságban is volt, mert így az összetartozó területek egymástól elváltnak, és a szerzők gyakran tények ismétlésére, a kapcsolódásokra való utalások újraemléítésére kényszerülnek.

A legnagyobb terjedelem a nyelvtudósi munkálkodásnak jutott. Az utókor szempontjai szerint ez így igazságos, noha teljesen igaza van Domokos Péternek, amikor hangoztatja, hogy Hunfalvy Pál nem volt „vérbeli”, jól képzett nyelvész. Végezetül meg kell jegyeznünk, hogy szívesen olvastunk volna Hunfalvy élete első szakaszának érdeklődési területei közül a társadalombölcseleti tanulmányokról valamivel többet, mint az életrajz utal rá, mert az általános magyar tudománytörténetben valószínűleg nagyobb lehetett a szerepe az eddig gondoltnál. Feltevésünk arra is utalni szeretne, hogy a méltatlanul kevésbé ismert Hunfalvy életrajzának és munkásságának még jónéhány „felfedezésre” váró részlete van, amihez ez a könyvecske kedvet csinálhat.

Kósa László

Dömötör Tekla: Régi és mai magyar népszokások.

Tankönyvkiadó, Budapest, 1986. 163 l. (Néprajz mindenkinek 3.)

A kötet gyakorlati célra készült azok számára, aki felújítani, vagy meghonosítani szeretnének jeles napokhoz, ünnepekhez kötődő szokásokat.

Az anyag három nagy tematikus egységben került bemutatásra: az év ünnepi szokásai; valamint a munkához fűződő szokások. A jeles napok, ünnepek leírásánál a hozzájuk kapcsolódó jellegzetes hiedelmekről is tájékozódhat az olvasó. A rigmusok, mondókák több táji változata szerepel: mint például újévi kántálók, húsvéti locsolóversek. A farsangi szokások jellegzetes megnyilvánulásai közül a rönkhúzás 1971-ben Kőrmenden gyűjtött változata a szerző gyűjtéséből került közlésre. A tavaszi ünnepekhez kapcsolódó zöldágjárás négy táji variánsa került a gyűjteménybe, a pünkösdölő énekekből is három változatot, a regösénekekből kettőt olvashatunk.

A szokások eredetéről éppúgy tájékozódhatunk, mint a hagyományok továbbéléséről, átalakulásáról. Ez utóbbira példa a májusfa állításának szokásáról vagy az augusz-

tus 20-a megünnepléséről szóló rész. A válogatásban a századeleji gyűjtések mellett megtaláljuk a közelmúltból valókat is.

A naptári rendbe kerültek egyes munkaszokások, például az aratás Péter-Pál napja kapcsán, az őszi ünnepi szokások között szerepel a szüret, a leányvásár, a fonó és a kukoricafosztó.

Az emberi élet szokásainak ismertetésénél csak rövid utalás történik a születéssel kapcsolatos szokásokra, a legényavatásra, valamint a fiatalok jellegzetes ismerkedési és udvarlási, szórakozási alkalmára, a táncházra. A lakodalom fontos mozzanatainak ismertetésénél lakodalmi rigmusokat, lakodalmas énekeket, vőfélyverseket, valamint két jellegzetes lakodalmi maszkos, alakoskodó játékot közöl a szerző. A temetésről szóló rövid fejezet ugyancsak a hagyományos szokások legfőbb jellegzetességeit foglalja össze.

A kötet utolsó fejezete a munkához kötődő szokásokat ismerteti röviden, majd a disznóölés, disznótor hagyományait, végezetül disznótori kántáló verseket, rigmusokat olvashatunk.

A kötetet 7 ábra, 68 fekete–fehér fénykép, 8 színes tábla és az ajánlott irodalom jegyzéke egészíti ki. A szövegközi példák javarészt kottával együtt szerepelnek.

Dömötör Tekla könyve a témához képest kis terjedelem ellenére is gazdag anyagot nyújt az olvasó nagyközönségnek éppúgy, mint a szakembereknek.

Tátrai Zsuzsanna

Ecsedi István születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett emlékülés előadásai. 1985. szeptember 26–27. Debrecen, 1986. 59 l. (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 44.)

Ecsedi István (1885–1936) korának jellegzetes vidéki muzeológusa, sokat dolgozó etnográfusa volt. Mint első igazgatójára emlékezett rá Magyarország egyik legjelentősebb vidéki múzeuma, a debreceni Déri Múzeum. Az elhangzott és külön kiadványban megjelentetett előadások teljes mértékben fölölelték munkásságát. Az első előadást *Balogh István* tartotta, aki szaktudományos pályáját még Ecsedi múzeum-igazgatása alatt kezdte, így számos személyes emlékét is beleszőhette a teljes életpályával foglalkozó méltatásba. Ecsedi etnográfusi teljesítménye nem volt problémamentes, amint ezt a legfontosabb kutatási területeivel foglalkozó előadások sorra föltárták. *Szabadfalvi József* az állattartással és pásztorkodással foglalkozó írásaihoz óvatos kritikával, *Varga Gyula* a táplálkozásvizsgálataihoz már bátrabban, *Szilágyi Miklós* a halászati és vadászati írásokhoz lényeges bírálatokkal közelített. *Ujváry Zoltán* az utókorban kevésbé ismert, már-már elfeledett útirajzokról beszélt, és fölhívta a figyelmet az életkép-író Ecsedire, mint aki a korábbi néprajzi elbeszélés hagyományait folytatta, s egyszersmind táplálta Györffy István, Kiss Lajos, Szűcs Sándor hasonló kortársi törekvéseit. *Olsvai Imre* a népdalgyűjtő Ecsedi István tudománytörténeti helyét jelölte ki. Végül *Götz Csaba* és *Salamon Ferenc* előadásai földrajz-kutató Ecsedi emlékéhez kapcsolódtak, aki szívügyének tekintette a Hortobágy gazdasági és természeti

értékeinek népszerűsítését. Igaz, e két utóbbi előadás nem róla, hanem a végső soron általa kezdeményezett törekvések mai eredményeiről szolt.

K. L.

Az életmód változása egy bükki faluban.

Az 1985. május 23-án megrendezett felsőtárkányi néprajzi tájkonferencia anyaga. Szerkesztette: Petercsák Tivadar. Budapest–Eger, 1986. 147 l. (Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében 4.)

Egyetlen község, az Egertől északra fekvő Felsőtárkány hagyományos kultúrájának változásait vizsgálta az egynapos tanácskozás. Az elhangzott és közzétett előadások, amelyek többsége tudományos jegyzetapparátussal jelent meg, egymástól távol eső témákat dolgoztak föl. A századelőig visszanyúlva, a szerelmi ajándékok formáinak változásait *Bakó Ferenc* tekintette át. *Petercsák Tivadar* az erdő és a község kapcsolatát vizsgálta, ugyancsak hagyományos néprajzi megközelítéssel. *Bodó Sándor* 1984-ben négy család tárgyi világának teljes leltárát készítette el. Előadása ennek a munkának előzetes ismertetése. *Cs. Schwalm Edit* a divatok és ízlések változásának egyik legérzékenyebb területét, a táplálkozási szokásokat kutatta. Végül a kötet legjelentősebb dolgozata, amely kétharmad terjedelmét tölti meg, *Széman Zsuzsa* nagyszabású tanulmánya a felsőtárkányiak párválasztási szokásainak és családi életének részletes fölmérése és elemzése. A szociológiai és jelenkutató néprajzi vizsgálatnak egyaránt elfogadható írás jelentékeny összehasonlító irodalommal kísértén mintát nyújt a mai magyar falu szokásváltozásai feltárásának egy kevésbé vizsgált, többnyire nehezen megközelíthetőnek tartott területen.

K. L.

Faggyas István: Kelemér. Fejezetek a község néprajzához.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1986. 350 l. (Gömör néprajza VI.)

Egy szintiszta gömöri magyar település egykor volt mindennapjainak életébe enged betekintést Faggyas István élményszerűen, a személyes tapasztalás teljességével megírt munkája, mely a falusi élet csaknem minden jelentősebb eseményét megidézi. A könyv szerzője előljáróban vázlatos képet nyújt a település történetéről, a falu népességének megoszlásáról, társadalmi rétegződéséről, a határ földrajzi neveiről. A paraszti birtokon folyó hagyományos gazdálkodást az 1920-as évek gyakorlatának felidézésével a szántástól a betakarításig az egyes munkafolyamatok részletes leírása eleveníti fel, majd az állattartás, állatgyógyítás és pásztorkodás emlékenyaga tárul elénk. Külön fejezetet kapott a gazdasági juhászat. Mozaikszerű élménybeszámolók és részletes leíró tanulmányok váltogatják egymást az orvvadászok, népi vadfogók, az erdei gyűjtögetés, a falusi épületek, a parasztházak életének, a gazdasági cselédek munkakörülményeinek bemutatása során.

Figyelmet érdemel a hegyközségi élet század eleji szabályozásának ismertetése, ami az általánosan elterjedt gyakorlatot számos helyi sajátossággal ötvözte. Ugyancsak részletes leírást olvashatunk az 1920-as évektől működő helyi gőzmalomról,

az őrletés, molnárkalács-készítés és kendertörés jellegzetes munkafogásairól. A falusi társasmunkák sorában a kukoricafosztás, káposztataposás, lekvárfőzés és a fonó őrizte meg legtovább jelentőségét. Terjedelmes helyet kap a jeles napok és az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó szokások felsorakoztatása, amit a falu hiedelemvilágából merített történetek, majd helyi balladák követnek. Újszerű feldolgozást jelent az egyház és a falu viszonyának taglalása, az egyházi iskolai oktatás felidézése, a templomi ülésrend és a legációk történeti adatokkal kiegészített leírása. A kötet gazdag és sokrétű leíró anyagát a szerző számos szemléletes rajza egészíti ki.

Selmeczi Kovács Attila

Falvak, mezővárosok az Alföldön.

Villages, country towns in the Great Hungarian Plain. – Dörfer, Marktflecken auf der Grossen Ungarischen Tiefebene. Szerkesztette: Novák László, Selmeczi László. Kiadja az Arany János Múzeum. Nagykőrös, 1986. 877 l. (Acta Musei de János Arany nominati – Az Arany János Múzeum Közleményei IV.)

Az 1980-as évtized számos nagyszabású társadalomtudományi konferenciája közül méreteivel és vállalkozási körével együttesen emelkedett ki az, amelyet 1985 márciusában az Arany János Múzeum több társadalmi szerv és tudományos intézmény bevonásával szervezett Nagykőrösön. A tárgy, a Magyar Alföld múlt és jelenbeli települési kérdésköre eleve megkövetelte az interdiszciplináris közelítést. Ennek megfelelően a konferencia – bevezetőkkal és megnyitókkal együtt – ötven előadásával négy szekcióban zajlott le: régészeti, néprajzi, történeti, szociológiai-településszociológiai. Az előadásokat a résztvevők többsége bővítette, jegyzetekkel és vonatkozó szakirodalommal látta el. Így kerültek közlésre. A tematika nemcsak azért nyúlt túl az Alföld természeti határain, mert a történelmi Magyarország tengelyében fekvő nagytáj történeti és kulturális határai nem vágnak egybe a természetiekkel, hanem az összehasonlítások és modellalkotások is közrejátszottak. Ugyanakkor az ismertetés nem terjeszkedhet ki az egész kötetre, mert a tematika oly szerteágazó, s ezért alább csupán a néprajzi tárgyú írások bemutatására vállalkozhatunk.

Szabó László első tanulmánya az egyike azoknak, amelyek az Aflödet központba helyezve a teljes magyar nyelvterületre kitekintve adták elő mondanójukat, a magyar falusi közösségek belső tagolódásának változását a honfoglalás utáni évszázadoktól a 20. század elejéig. *Bellon Tibor* jóval konkrétabban közelítette meg tárgyát, a szabadalmas mezővárosok 18–19. századi gazdálkodását elemezte. Ezek legfontosabb bevételi forrása a külső legelőkön folyó nagyállattartás volt, melynek eltűnése hanyatlásuk kezdetét jelentette. *Szilágyi Miklós*, akár Bellon, egy kisebb tájegység, Békés megye kutatásából indult ki, amikor a tanyás mezővárosok 19. századi gazdálkodását vizsgálta. Ezek sok tekintetben hasonlóan működtek, mint a Bellon által tengelybe állított közép-alföldi nagyhatáru helységek. A legeltető nagyállattartás itt is fontos jövedelemszerző volt. Szilágyi finom módszerrel tapint rá a családi és közösségi gazdaság-szervezet változásaiban a nagyobb távlatot mutató változások jeleire. *Szenti Tibor* egy kevésbé kiaknázott okleveles forrás, a későfeudális kori becsüjegyző-könyv értékeire hívta föl a figyelmet Orosháza és Hódmezővásárhely viszonylatában.

Bárth János előadása nyelvészeti indíttatású: a *puszta* szó három jelentésének összefüggéseiből indul ki, és történeti szempontok alapján tesz javaslatot a pusztával kapcsolt földrajzi nevek helyesírására. A kötet szerkesztő és konferenciaszervező nagykovácsi múzeumigazgató, *Novák László* rövid előadása egy nagyobb tanulmányból kiemelve felveti az alföldi településrendszer újfajta tipologizálásának lehetőségét. *Szabó László* második tanulmánya az újabb kutatások alapján keresi a választ a magyar néprajznak az Alföld-kutatáshoz kapcsolódó egyik fő kérdésére, a kertességre, azaz az osztott települések mibenlétére. A típusok egymásbafonódására és a többféle történeti eredet eshetőségeire hívja föl a figyelmet. *Juhász Antal* a Bálint Sándor által kezdeményezett szegedi nagytájbeli paraszti migráció kutatási perspektíváját gondolta tovább, hiszen – mint hangsúlyozta – a 19. század második felének történései alig ismertek. *Lukács László* előadása teljes egészében a Magyar Alföldön földrajzilag kívül eső tárgyról szól, a Mezőföldnek a 20. század első felében végbement tanyásodását mutatta be párhuzamok és kapcsolatok keresésének jegyében. Még távolabbi tárgyat választott *Liszka József* az Esztergom megyei Kőbölkut község (ma Szlovákia) települési és gazdálkodási képének fölvázolásával, mintegy előfeltévesként, hogy a Kisalföld nyugati peremén is fellelhetők a Magyar Alföld képével azonosítható kulturális mozzanatok. A szekció záróelőadását *Hoffmann Tamás* tartotta elméletitudoománytörténeti problémákat fölvetve. Erdei Ferenc gondolataitól ösztönözve a magyar agrárvárosok európai kapcsolatait helyezte a kutatás kívánatos centrumába, szemben a Györffy István által meggyökereztetett, immár hagyományosnak mondható, Keletre tekintő eredetkérdéssel.

A vaskos tanulmánykötetben megjelent írásokat – a főcímnek megfelelően – angol és német nyelvű, rövid tartalmi összefoglalók kísérik.

Kósa László

Fejezetek a Bodrogek köz néprajzából.

(Az 1986. szeptember 22-én Sárospatakon rendezett tájkonferencia anyaga.) Szerkesztette Viga Gyula. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1986. 100 l. (Néprajzi vidékek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében V. A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai XIX.)

A miskolci múzeum a TIT megyei szervezetével karöltve közel egy évtizede szervez a megye különböző területén tájkonferenciákat, melyek előadásait rendre meg is jelenteti. Ebben a figyelmet érdemlő szaktudományos és közművelődési munkában fontos hely illeti meg a Bodrogek köz, annál is inkább, mert a vidék néprajzi arculatáról mindaddig nem rendelkezünk átfogó képpel. Erre a nagy múltú néprajzi vidékünkre hívja fel a figyelmet a miskolci múzeum szerény kiadványa, mely egyben új ismeretekkel gyarapítja és mintegy szorgalmazza a regionális kutatásokat.

A kötet – az előadások jellegéből adódóan – többségében vázlatos áttekintést, vagy kisebb lélegzetű problémavizsgálatot tartalmaz. Előljáróban *Högye István* a Bodrogek köz településtörténetéhez, *Siska József* a táj népmozgalmához nyújt adatokat levéltári források alapján. *Dankó Imre* a Bodrogek köz régi vízrajzát és ártéri gazdálkodásának jellegzetességeit mutatja be. *Cseri Miklós* a tájegység népi építkezésének vázlatát nyújtja gazdag szakirodalom kíséretében. A bodrogek köz letelek építményeit,

a külterjes tartásmód század eleji gyakorlatát *Godó Sándor* vette vizsgálat alá. *Kovács Dániel* a népnyelvi sajátosságokból ad szemelvényeket, *Nagy Géza* a társasmunkák meglehetősen széles körben élő változatait rendszerezi. A Karcsa folyó vízének hagyományos hasznosítási formáiról, többek között a Pácín környéki népi halászati technikákról ad képet *Viga Gyula*. A kötetet *Janó Ákos*nak a Bodroghöz néprajzi irodalmáról nyújtott értékelő tanulmánya, valamint e tájra vonatkozó néprajzi bibliográfiája zárja.

Selmeczi Kovács Attila

Fejős Zoltán: Hiedelemrendszer, szöveg, közösség.

(Esettanulmány Karancseszi példáján.) I–II. Múzsák, Közművelődési Kiadó, Budapest, 1985. 398 l.

A Néprajzi Közlemények XXVII. és XXVIII. kötetét tölti ki az a „monografikus igénnyel összeállított” anyag, amelyet a Nógrád megyei település, Karancseszi idősebb generációja körében gyűjtött össze a kutató, s melynek nagy része a 70-es évek-re jellemző. Kutatási témája a néphit változatos területe.

A munka két részre tagolódik. A második részbe sorolt adattári anyag képezi az alapját az első részben közölt elemző-feldolgozó vizsgálatoknak. Itt ismerkedhetünk meg a vizsgált település történetével, a hozzá kapcsolódó helytörténeti anyaggal és az eddig megvalósult karancseszi néphittel foglalkozó kisszámú kutatások eredményeivel, szórványos feljegyzésekkel, amelyek segítségével néhány esetben sor kerülhet a történeti összehasonlításra. A szerző felhívja a figyelmet az anyaggyűjtés szorosabban vett technikai gondjaira, hiszen a hiedelmek összegyűjtése a szóhajóhető adatok nagy mennyisége miatt nem kis feladat. Részletesen foglalkozik a néphit vizsgálatának alapelveivel, a hiedelemrendszer jellemzőivel, kategóriáival. Elemzi a témával kapcsolatos elért eredményeket a magyar néprajz területén, kiemelve Dömötör Tekla, Hoppál Mihály és Pócs Éva munkásságát, összegezve a néphittel, hiedelemrendszerrel foglalkozó elméleteiket. Tartalmi szempontból a hiedelemrendszer 5 kategóriáját (1. természeti világ, 2. emberi világ, 3. szerencse, átok, álom, vegyes előjelek, 4. mitikus lények, 5. nevezetes időpontok) különbözteti meg. E rendszer lényege tulajdonképpen a természeti és az emberi világ, a többi három kategória átmeneti területet képez az első kettő között, amely így kialakítja a hiedelemrendszer lényeges vonását, a hármas szerkezetet. A tartalmi kérdések mellett tárgyalja még a rendszerben végbemenő formai változások megjelenését. Vizsgálja a hiedelemrendszer, a hiedelemszövegek összefüggéseit a lexikai elemek állandósága szempontjából, amely a „kultúra hagyományosságának egyik lényeges vonása”. Részletesen elemzi az elemek közötti kapcsolódási rendszer használatának és funkciójának a törvényszerűségeit. Konstatálja, hogy „a mai anyag egyértelműen veszített egykori jelentőségéből és az elemek egész sorozatát szorította ki a racionális tudás terjedése”.

Fejős Zoltán munkája jó példa lehet egy újabb gyűjtés elvégzéséhez, segítséget nyújthat a népi hiedelmek összegyűjtött anyagának rendszerezéséhez.

Danter Izabella

Felhősné Csiszár Sarolta: Temetkezési szokások a Beregi-Tiszaháton.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1986. 196 l. (Studia Folkloristica et Ethnographica 20.)

A trianoni békeszerződés után a mai Magyarországon maradt Dél-Bereg vasúttalan vidék, egészen a közelmúltig zártságáról, archaikus népi kultúrájáról volt nevezetes. Az itteni községek vallásilag csaknem homogének, lakosságuk református. Általános megfigyelés szerint a magyar reformátusok temetkezési szokásai különösen sok régies elemet őriztek meg. A felsorolt körülmények miatt a könyv címben megjelölt tárgya kiemelt figyelmet érdemel a szokáskutatás újabb eredményeinek sorában. A szerző teljesíti is a kötetét előfeltevésekkel kézbe vevő olvasó igényeit, egy valóban archaikus mozzanatokkal teljes szokásmonográfiát ír. Azokat a kutatókat követi, akik a szokások dramatikus keretét tartják szem előtt, a temetést mint „népi drámá”-t fogja föl. Nem a tragikus eseményen, hanem az eseményt körülfogó szertartásos előírásokon, a szerepek „eljátszásán”, a szokás valóságos dramaturgiáján van a hangsúly. A szerző részletes helyszíni gyűjtései mellett figyelembe veszi az egyházi irattárak anyagát, a vallási és természetesen az összehasonlító néprajzi irodalmat, noha az utóbbival nem célja a távolabbi összefüggések keresése, csupán a szűkebb táji környezet vonatkozásait veszi számba. A részletes, adatokban igen gazdag kismonográfia fontos hozzájárulás a tárgykör további vizsgálatához. A kötetet német nyelvű összefoglaló és tartalomjegyzék kíséri.

K. L.

Gáspár Simon Antal: Az én szülőföldem, a bukovinai Istensegítség.

A válogatás és a kísérő tanulmány Forrai Ibolya munkája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 165 l.

A bukovinai székelyek hányatott sorsa ma már részletesen ismert különböző történeti és néprajzi munkákból. Ezek azonban túlnyomólag „külső” szerzőtől származnak, „belső” krónikása az eseményeknek eddig kevés akadt, azaz a viszontagságokat egyénileg átélő szemtanú ritkán nyilatkozott meg. Gáspár Simon Antal (1895–1978) földműves kázipata elsősorban ebből a szempontból érdemel figyelmet. A másik szempont a paraszti írásbeliség vizsgálata, mely az archaikus hagyományok iránt fokozottan érdeklődő néprajz figyelmét jóideig elkerülte. Gáspár Simon Antal mintegy hatvan füzetet írt tele kéziratos történeti, néprajzi és nyelvi följegyzéseivel. Munkásságát már 1945 után, idős korában, dunántúli lakóhelyén végezte, de jóval korábbi hagyományt követett. A nyelvi és kulturális elszigeteltségben a bukovinai székelyek közt elterjedt gyakorlat volt a vallásos vagy közhasznú tudnivalókat rögzítő kéziratos készítése. 1945 után a tematika változott, és nemcsak Gáspár Simon Antal, hanem jónéhány más sorstársa is leírta emlékeit. A tudatosan magyarázó, a rosszhiszemű környezet és a közvélemény tájékoztatásának felvilágosító szándéka adta kezünkbe a tollat. Gáspár Simon Antal kiemelkedett kortársai közül magasabb fokú intelligenciájával és történeti–etnikai öntudatával. Kéziratainak zömét a budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára őrzi. Ezekből válogatta a kötet anyagát Forrai Ibolya, aki kísérő tanulmányában nemcsak a szerző életrajzát és kéziratos

munkásságát ismertette, hanem vázolta a bukovinai székelyek paraszti írásbeliségének legfontosabb vonásait is. Mind a négy kiadott kézirat facsimilében olvasható a kötetben. Az első Istensegítség község fekvéséről, a második népszokásairól szól, a harmadik, a könyv címadója a szerző életének első, Bukovinában töltött felének krónikája. Végül a negyedik kézirat nyilvánvalóan tudós nyelvjáráskutatói készítésre készült, egy bukovinai székely tájszójegyzék.

Kósa László

Gémes Balázs: A népi születésszabályozás (magzatelhajtás) Magyarországon a XIX–XX. században.

MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 1986. 296 l. (Documentatio Ethnographica 12.)

A szakirodalom elszórt közlései s a múlt század végi orvosi leírások után ez a tanulmány az első összefoglaló magyar munka e témában. A szerző a recens gyűjtés mellett levéltári, bírósági és kórházi irattárak anyagát dolgozta fel.

A népi felfogás szerint a magzatot az első megmozdulástól számították élőnek, tehát eddig az időhatárig a közösség által hallgatólagosan megengedett dolog volt a magzatelhajtás, és nem tekintették bűnnek.

A szerző két kötetre tervezett anyagából az elsőben a közvetlen fizikai beavatkozással járó eszközöket és eljárásokat veszi sorra. A második kötetben szándékozik közreadni a belsőleg használt (orális) abortív szereket és a közvetett fizikai behatással történő eljárásokat.

E kötet „Adattár” fejezete aprólékosan sorolja föl a különböző eszközöket és eljárásokat: növényi eredetű eszközöket, fa és fémtárgyakat, kémiai anyagokat, folyadékokat, oldatokat, növényi főzeteket, forrázatokat. Egyéb eljárások közé teszi a röntgent, kvarcolást, elektrotraumát, méhnyakégetést, reflexes módszert. Rövid fejezet foglalkozik a mágikus eljárásokkal is.

Az adattárat a növénynevek és a szövegben használt kifejezések jegyzéke egészíti ki. A jegyzet 1091 tételből áll. Bö forrásjegyzék és angol nyelvű rezümé zárja a kötetet.

Tátrai Zsuzsanna

Gulyás Éva: Egy őszi pásztorünnep és európai párhuzamai.

(Adatok a Vendel-kultusz magyarországi kutatásához.) Szolnok, 1986. 148 l. (Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 42.)

A kötet bevezetőjében a szerző a témával foglalkozó szakirodalomról ad áttekintést. Összefoglalja a Szent Vendel-tisztelet magyarországi emlékeit. A Vendel-kultusz egyik jellegzetes vidéke a Jászság. Gulyás Éva saját gyűjtései alapján mutatja be a jászsági Vendel-mondákat, a juhtartó gazdák Vendel-társulatait, a Vendel-napi szokásokat, a kultusz tárgyi emlékeit, s végezetül az e tájon népszerű Vendel névadás szokását.

A Vendel-kultusz emlékei Magyarországon a 18. század közepétől mutathatók ki.

Elterjesztésében a német kolonizációnak, a katolikus egyháznak és a barokk kultúrának volt döntő szerepe. Ezért a szerző felvázolja a Vendel-kultusz európai elterjedésének útját is.

A kötet utolsó fejezete az őszi pásztorünnepek és az állatpatrónus tiszteletének szokásait vizsgálja a magyar és az európai néphagyományban. Az őszi pásztorünnepekben és pásztorkodásokban két réteget különböztet meg: az egyik a gazdasági év vége, a legeltetési időnyt befejező jeles nap a hozzá fűződő szokásokkal, a másik az állatpatrónus szentek tiszteletére rendezett, főleg vallásos jellegű ünnep. Magyarországon az időnyt befejező napok: Mihály, Dömötör, Márton, az állatpatrónus-tisztelet Vendel és szórványosan Lénárd ünneplésében nyilvánul meg.

A monográfiához gazdag jegyzetapparátus és irodalomjegyzék csatlakozik, valamint a Szent Vendel- emlékeket áttekintő térkép és a jászberényi Vendel keresztnév gyakoriságát bemutató grafikon. 34 fényképfelvétel az ország különböző vidékein fellelhető Szent Vendel- és Szent Lénárd-ábrázolásokról tájékoztatja az olvasókat. A kötetet angol nyelvű rezümé zárja.

Tátrai Zsuzsanna

Györffy István: A Fekete-Körös völgyi magyarság.

Szerkesztette, a jegyzeteket írta és a fényképeket válogatta Gy. Ruitz Izabella. Györffy György bevezetőjével. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. 210 l. (Pro memoria)

Györffy István 1911 késő nyarán másfél hónapos tanulmányutat, néprajzi terepgyűjtést tett a Belényes környéki, Fekete-Körös melléki magyar településeken. Kutatómunkájának eredményeként 394 tárggyal, túlnyomó részben textíliával és kerámiával gyarapította a Néprajzi Múzeum gyűjteményeit, valamint tucatszámú szaktudományos és ismeretterjesztő írással hívta fel a figyelmet a mindaddig néprajzi szempontból ismeretlen tájegységre és etnikumra. Ezen munkáiból közreadott újabb válogatás, amit néhány kéziratban maradt írás és számos, eddig publikálatlan fényképfelvétel egészít ki, a szaktudomány és a nagyközönség számára egyaránt hasznos vállalkozást jelent. Az olvasók részéről megerősíthetjük a könyv bevezető tanulmányát író *Györffy György* vélekedését, miszerint „... e kötet közreadásával nem csupán a magyar néprajz és a településtörténet, hanem magyarságismeretünk is nyerni fog”.

Györffy István dél-bihari kutatásai során a Fekete-Körös völgyi magyarságban olyan népcsoportra bukkant, amely a középkorban összefüggött az alföldi magyarsággal, azonban a románok 13. században meginduló letelepedése nyomán idővel népszigetté zsugorodott. Hagyományos műveltségi javainak egy részét – a sok évszázados együttélés idején – a környező románság átvette, aminek számos konkrét példáját tárta fel a helyszíni adatgyűjtés. A monografikus igényű kutatómunkát a világháború, majd a terület elcsatolása végképp félbeszakította. Ennek következtében főképpen a néptörténeti, településnéprajzi, építkezési és viseleti kutatások valósultak meg, illetve ezen témaköröket dolgozta ki és publikálta a szerző. A jelen kötet tanúsága szerint az elvégzett kutatómunka szélesebb témavizsgálatra terjedt ki.

A szövegválogatás a monografikus tematikának megfelelő sorrendben és fejezet-címek alatt adja közre Györffy Istvánnak a különböző szakfolyóiratokban a század elején megjelent írásait. A településtörténeti feldolgozással indított kötet képet ad a

terület történeti alakulásáról, népességének eredetéről és kapcsolatrendszeréről, majd a gazdaságföldrajzi értékelés után a magyar községek egyenkénti leírása következik. Az építkezés hagyományos formájának bemutatása kiterjed a gazdasági építmények változatainak és használatának megismertetésére, valamint a temetőkre. A férfi és nő viselet legfontosabb elemeinek alapos tárgyleírását és változásvizsgálatát kitűnően egészíti ki a közreadott nagyszámú fényképfelvétel. Külön fejezetet alkot a babonás hiedelmek és szokások újraközlése, melynek gazdag példatárában számos archaikus elemet lehet megtalálni. A függelékben közreadott kéziratos közlés a kismesterségek köréből merít, melynek középpontjában a mészégetés és a belényesi fazekasok állnak. A kéziratos anyagot azon tájszójegyzék egészíti ki, amelyet Györffy István saját gyűjtőfüzeteiből Viski Károly számára jegyzett ki a néprnyelvi kutatásra való buzdítás miatt.

Selmeczi Kovács Attila

Der grüne Recke. Ungarische Volksmärchen.

Hrsg.: Kovács Ágnes. Corvina–Erich Röth Verlag, Budapest–Kassel, 1986. 216 l.

A német olvasónak talán kissé szokatlan, mert nem köznyelvi, de ezért bizonyára figyelemfölvívó cím tizennégy németre fordított magyar népmesét tartalmazó kötetet jelöl. Kovács Ágnes, a magyar népmesék egyik legjobb mai ismerője a múlt század közepi, immár klasszikusnak számító, Kriza János nevéhez fűződő gyűjteménytől a közelmúlt években napvilágot látott újabb mesegyűjtésekig bezárólag válogatta össze az anyagot. Ügyelt arra is, hogy a szövegek távoli tájakról, évtizedek óta kisebbségben élő magyar közösségekből származzanak. Az alig több mint egy tucat mese nyilvánvalóan nem reprezentálja igazán a több ezer publikált szövegből álló színes magyar mesekincsét, de betekintést nyújt, és kedvet csinálhat az érdeklődőnek. Ugyanis a kötet elsősorban nem szakemberek érdeklődésére számít, hanem meseszereplőkére, ám a jegyzetekben, amelyek a tudományos földolgozást is lehetővé teszik, meg lehet találni a további, régebben németül kiadott magyar szövegekre való utalást is.

K. L.

Hadházy Pál: Néprajzi dolgozatok Turistvándiból.

Válogatta és sajtó alá rendezte: Erdész Sándor. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, 1986. 190 l. (A Jósa András Múzeum kiadványai 22.)

A szerző nyugdíjas református lelkész, aki 43 esztendő-t töltött a községben. Nyugdíjba menetele után kapcsolódott be az országos honismereti mozgalomba, ahol pályamunkáival számos díjat nyert. A kötetben három különböző tárgyú és különböző időben született dolgozata szerepel. Az első írás a turistvándi kivándorlás történetét dolgozza föl birtokstatisztikákkal, társadalomrajzzal, szociográfiai értékeléssel és a kivándorlás okainak elemző megjelölésével. A másik dolgozat a turistvándi Kende-uradalom cselédeinek életét rajzolja meg az 1930-as években, a szerzőnek a községbe kerülése idejéből. Szociográfiai részletekben nem kevésbé gazdag, mint az előző tanulmány és hasonlóan erőssége a társadalomnéprajzi bemutatás. Külön értéke, hogy az uradalmi cselédségre vonatkozó, ezidáig publikált dolgozatok túlnyomórészt az

ország nyugati felére vonatkoznak és különösen ritka az elmaradottabb középbirtokok cselédsége életének bemutatása. Végül a kötet harmadik egysége hagyományos értelemben vett néprajzi leírás, a falu népi táplálkozásának regisztrálása, amelyet a szerző néprajzos muzeológus szakember útmutatásával készített el.

Kósa László

A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai (1985. október 2–4).

I–III. Kiadja a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya. Budapest–Békéscsaba, 1986. 973 l.

Amikor a Magyar Néprajzi Társaság és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1975-ben első ízben szervezte meg Békéscsabán a nemzetiségek néprajzával foglalkozó nemzetközi konferenciát, a résztvevők száma még viszonylag alacsony volt, a kiadott előadások egyetlen kötetbe belefértek. A rendezők úgy gondolták, hogy öt-évenként más város, másik országban fogja majd újra megrendezni a konferenciát. A kezdeményezést sokan helyeselték, de a „stafétabotot” senki sem vette át, ezért Békéscsaba vállalta másodsorra, sőt harmadszorra, s így a konferencia nevébe belekerült a város neve is. A jelentkezők köre és az előadások száma időközben tetemesen bővült, a harmadik alkalommal megjelentetett előadások után 179 résztvevő neve olvasható, akik 14 országból és Nyugat-Berlinből érkeztek. Közülük 119-en voltak magyarországiak, a két másik nagyobb csoportot a csehszlovákiaiak (23) és a jugoszláviak (14) alkották. Nehezebb már meghatározni, vajon közülük mennyien lehettek magyarországi nemzetiségiek és nemzetiségi sorban élő magyarok. A jelenlevők közül 99-en tartottak előadást is. Ezek a nagy számok, a párhuzamosan, szekciókban zajló ülések túlságosan nagygyá, nehezen áttekinthetővé tették a konferenciát. Már az előző két alkalommal is törekedtek a rendezők arra, hogy kifejeződjék a magyar nemzetiségi politika kezdeményezőkézsége és nyitottsága. A harmadik konferencia megnyitó ünnepségén a korábbiaknál is jobban kidomborodott ez az elképzelés. A helyi vezetők üdvözlő szavai után Köpeczi Béla akadémikus, művelődési miniszter a konferencia fővédnökeként mondta a megnyitó beszédet. A tanácskozás jelentőségét közéleti vezetőkől és tudományos dolgozókból álló nagylétszámú védnökség és titkárság kívánta méginkább nyomatékosítani.

A rendezés körülményeit és a konferencia méreteit azért tartottuk fontosnak bemutatni és ismertetni, mert azok valóban jelentősek voltak, és fontosnak tartjuk, hogy Magyarország immár folyamatosan ad helyet a tárggyal foglalkozó nemzetközi tanácskozásnak. Másfelől azonban azt is meg kell mondani, hogy viszonylag kis számú előadás foglalkozott magyar tárggyal, a 99-ből csupán 9 tisztán magyar vonatkozású és 21 magyar–nem magyar összehasonlító témájú előadást számláltunk össze a három kötetben. Azt lehet mondani, hogy ez a tény mindennél jobban bizonyítja a magyarországi rendezés önzetlenségét. Ám az is igaz, hogy a szomszédos országokban élő magyarokkal nagyon alacsony számú előadás foglalkozik. Az okot nem a kiírt témakörök szűkösségében kell keresni, hiszen ezek közül a második, Egy nemzetiség népi kultúrájának vizsgálata címmel igazán tág teret biztosított, s a két másik tárgy-

kör (Nemzetiségi és többségi kultúra egymásra hatása; A nemzetiségi néprajzi kutatás általános és részeredményei) sem képezhetett akadályt. Valószínűen az előadók tájékozódásának iránya alakult másként: különböző szempontokból előnyben részesítették az összehasonlító vagy az általánosságban mozgó tárgyválasztást, és valószínű az is, hogy magyar témákkal foglalkozó kutatók nagyobb számmal nem is jutottak el a konferenciára. Romániából egyetlen résztvevőt regisztráltak, Kárpátaljáról senki sem jött.

A nagyvonalúan megadott három nagy témakörben az előadások szűkebb tematikája igen nagy szóródást mutat. Ezért nem vállalkozhatunk arra, hogy a hungarológiai tárgyúakat ismertessük. Ellenkező esetben könyvészeti fölsorolást kellene adnunk, legfeljebb annotált bibliográfiát nyújthatnánk át az érdeklődőknek. Csupán annyit jegyzünk meg, hogy a szlovák–magyar és a délszláv (szerb–horvát–szlovén)–magyar összehasonlító kutatások alkotnak egy-egy halványabban kirajzolódó nagyobb előadáscsoportot. Ugyancsak viszonylag nagyobb a száma a szlovákiai magyar és magyarországi szlovák néprajzzal foglalkozó előadásoknak. Nyilvánvaló, hogy a konferencia fentebb ismertetett összetételével mindkét megjegyzés szorosan összefügg. A második konferencia válogatott anyaga idegen, elsősorban német nyelven is napvilágot látott. Hasznos lenne, ha ezzel az előadategyűjteménnyel is hasonló történe, hiszen így, csak magyarul kiadva, szűk nemzetközi olvasottságra számítva, maga az esemény is sokat veszít jelentőségéből.

Kósa László

Janó Ákos: A Bodrogek néprajzi irodalma.

Gunda Béla előszavával. Kiadja a Rákóczi Múzeum Baráti Köre. Sárospatak, 1986. 67 l. (A sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 27.)

Az utóbbi időben örvendetesen szaporodó tájmonográfiáknak sorából mindeddig hiányzik a Bodrogekéről szóló feldolgozás. A szerény terjedelmű kiadvány előszavában Gunda Béla többek között ennek pótlását szorgalmazza, melynek ígérését, egyben előkészítését képviseli ez a munka.

Janó Ákos bibliográfiai összeállítását rövid kutatástörténeti áttekintéssel vezeti be, amelyből kitűnik, hogy a Bodrogek iránti néprajzi érdeklődés csak az 1920-as évektől mutatkozott meg, számottevőbb kutatómunka viszont csak 1945 után kezdődött, meglehetősen szétágazó tárgykörökben. A háromszázat meghaladó bibliográfiai tételt a szerzők nevének alfabetikus rendjében találjuk. Ehhez a fontosabb témakörök szerint szakmutató kapcsolódik a szerző neve és a munka megjelenésének évszáma feltüntetésével, ami viszont az évszám szerinti sorrendet követi. Az általános bibliográfiai gyakorlattól eltérő ezen egyéni megoldás nehézkessé teszi a tájékozódást, bár az anyag szerény terjedelme miatt annak teljes áttekintése nem ütközik nehézségbe, ami az eddigi kutatások meglehetősen aránytalanságairól is képet ad.

A kiadvány rendhagyó módjának megfelelően kerül közlésre zárófejezetként Ecsedi István: *A Bodrogek rejtelméi* című útirajza, amely az 1910-es években tett bodrogekői gyűjtőútjának élményeiről nyújt színes beszámolót a lecsapolás előtti lápi világ életének megidézésével.

Selmeczi Kovács Attila

Jung Károly: Táltosok, ördögök, garabonciások.

(Bevezetés népi hiedelmeink – babonáink – világába.) Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986. 160 l.

Sajátos, információgazdag kötet kerül az olvasó kezébe, amelyben a hagyományos népi hiedelemvilág fogalmát, jelenségeit éppúgy elemzi Jung Károly, mint a modern hiedelmeket, s mindezt kiegészíti tematikusan csoportosított forrásértékű jugoszláviai magyar hiedelemközlésekkel. Tudománytörténeti és elméleti eszmefuttatásai nyomán bontakozik ki a népi hitvilág múltban gyökerező, de a mában is megragadható képe.

Megismerteti az olvasót a népi hiedelem fogalmával, a néphit és a népi vallásosság összefüggéseivel, a népi tudás, időjóslás, népi gyógyítás, növény- és állatismeret jellegzetességeivel. Áttekinti a népi hiedelmek kutatástörténetét a 18. századtól, különös tekintettel a jugoszláviai magyar anyagra. Kísérletet tesz egyes jelenségek elemzésére, pl. a haláljóslásra vonatkozó hiedelmek sorozatából, változatsorából von le következtetéseket a szövegszerveződés törvényszerűségeire, az ellentétpárokra (élet–halál, férfi–nő, elől–hátról stb.), a jellemző mágikus számokra, a térszemléltre. Nemcsak a hiedelmek összefüggő sorozataiban, hanem az egyes hiedelmek szerkezetének a felépítésében is keresi a törvényszerűségeket.

Külön fejezetben foglalkozik a népi hiedelemvilág összetevőivel, különös hangsúlyt helyezve a természetfeletti és a természetfeletti erővel felruházott lényekre. A kötet végén közölt hiedelemszövegek is ezekhez kapcsolódnak (táltos, garabonciás, boszorkány, tudományos, lidérc, ördög, markoláb, világtartó állatok, óriások, hazajáró lelkek, kincsőrző öreg, mitikus növények, betegségdémonok).

A hiedelemszövegeket megelőzi az a fejezet, mely mindennapi hiedelmeinkről szól, melyeknek a ma embere is részese; a bal lábbal való felkeléstől, a péntek tizenharmadikától, a fekete macskától való félelemtől, az ártó hatalmak elleni védekezésig az autóba elhelyezett, felfüggesztett amulettekig, a házasság- és haláljóslásig. Ide sorolhatók a láncelevek, a gonoszúzó zajcsapás stb.

A népi szövegekhez fűzött megjegyzéssel és rövid irodalmi tájékoztatóval zárul a kötet, mely gondolatébresztő olvasmány mind a néprajzkutatók, mind pedig az érdeklődő nagyközönség számára.

Tátrai Zsuzsanna

Kapros Márta: A születés szokásai és hiedelmei az Ipoly mentén.

KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen, 1986. 380 l. (Studia Folkloristica et Ethnographica 18.)

Kapros Márta földrajzilag körülhatárolható területen, saját gyűjtései alapján készítette el tematikus monográfiáját a születéssel kapcsolatos hiedelmekről és szokásokról. Célja elsősorban a recens anyag vizsgálata volt. A gyűjtés és feldolgozás során négy fontos szempontot vett figyelembe: 1. a komplexitást, vagyis a kutatás kiterjesztését az érintkező témakörökre; 2. az időbeli változások regisztrálását; 3. a gazdasági, társadalmi háttér differenciáló szerepét; 4. a közösségi tudatban élő modell alkalmankénti megvalósulását és ennek közösségi értékelését.

A bevezető a szokáskörre vonatkozó eddigi szakirodalomról ad tájékoztatót a múlt századtól napjainkig. Összefoglalja az Ipoly menti falvakban e témakörben elért eddigi eredményeket. Felvázolja a tájegység történeti-, gazdasági-, társadalmi változásainak jellegzetes vonásait.

A tematikus monográfia a gyermek születése előtti szokásokra, hagyományokra vonatkozó kérdéskörrel kezdődik, melyben gazdag információval szolgál a házassalándók életkorára; az érzelmek érvényesülési lehetőségére a párválasztásnál; a házasság élet előtti szerelmi életre; a megesett lányok közösségi elbírálására; a házasságra, anyaságra vonatkozó ismeretekre, a felvilágosításra és annak hiányára.

A szerző sokoldalúan vizsgálja a születésszabályozás kérdéskörét is. A gyermekáldásra vonatkozó szélsőséges állásfoglalásokról, a fogamzásgátlásról, a magzatelhajtásról, csecsemőgyilkosságról, a meddőségről, a spontán vetélésekről és a születési rendellenességekről különböző korú és társadalmi helyzetű adatközlőit idézi.

A terhességről szóló fejezetben a terhességgel kapcsolatos hiedelmeket, az állapotos asszony megítélését és életmódját vizsgálja.

A szülés körüli szokások és hiedelmek kapcsán az anya és az újszülött ellátásáról és a tragikus kimenetelű szülésekről is szól.

Külön fejezet foglalkozik a gyermekágyas asszony ellátásával és a gyermekágyosság mágikus vonatkozásaival.

A keresztelés kérdéskörénél a keresztnévadás, a születés hivatalos bejelentése, a keresztszülők kiválasztása és felkérése, a keresztlőhöz kapcsolódó óvó hiedelmek és rítusok bemutatása, a keresztszülők és a keresztyermek viszonyának a kérdése, valamint a komák kapcsolata került feldolgozásra.

A kötet utolsó fejezete a csecsemőkorrrel kapcsolatos kérdéseket vizsgálja: az apai elismerést, családbafogadást, a csecsemőgondozást és ápolást, a fejlődő kisgyermek nevelését és gyógyítását.

Az elmúlt 80–100 év változásának figyelembevételével rendkívül sokoldalúan és körültekintően elkészített monográfia a szakirodalom alapos ismeretéről és gondos gyűjtő és feldolgozó munkáról tesz tanúbizonyosságot. A kötet nemcsak a néprajzterület, hanem a nyelvészet, szociológia, történettudomány, sőt az orvostudomány számára is hasznos, új információkat adhat.

A fejezetekhez gazdag jegyzetapparátus csatlakozik. Közel 700 tételből álló bibliográfia, rövid német nyelvű rezümé, német- és magyar nyelvű tartalommutató egészíti ki a kötetet.

Tátrai Zsuzsanna

Kertész Manó: Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei.

A kísérő tanulmányt Szemerkenyi Ágnes írta. Helikon Kiadó, Budapest, 1985. 281 l.

Az 1970-es évek derekán kezdődő, több mint egy évtizede tartó magyarországi reprintkiadási hullámban számos értékes, hosszabb ideje könyvforgalomban nem kapható mű látott napvilágot. Ugyanebben az időben nagyon ritkán fordult elő, hogy sok évtizedes munka nem hasonmásként, hanem valóságos új kiadásban kerüljön az olvasó kezébe. Kertész Manó először 1922-ben megjelent könyve ilyen kivétel. A maig

szokatlanul hangzó cím a szólások és közmondások fogalmát igyekezett volna helyettesíteni, de nem honosodott meg nyelvünkben. Ma a nemzetközi és hazai folklorisztika a proverbium szót alkalmazza helyette. A címmel ellentétben Kertész Manó könyvének eredményei csak kisebb mértékben avultak el. A szólásmagyarzatokkal foglalkozó irodalom rendszeresen idézi őket, noha számos helyen ki is igazították a későbbi szerzők, az érdeklődőknek pedig a jelenben változatlanul színes olvasmányként szolgálnak. Kertész széleskörű tájékozottsággal írta meg számos magyar szólás és közmondás művelődéstörténeti magyarázatát. Eredményeit tizenöt fejezetbe sűrítette: halászat, vadászat; paraszti élet; konyha; népszokások; boszorkányság; egyéb néphit; vitézi élet; céhek; ipar; kereskedés; vámok; pénz, mérték; rovas, számvetés; kártya, kocka, szerencse; igazságszolgáltatás; egyéb emlékek.

Külön figyelmet érdemel Szemerkenyi Ágnes kísérőtanulmánya, mely legalább három önálló tudományos dolgozat mondanivalóját sűríti. Először a proverbiumok műfaji sajátásaival ismertet meg széleskörű nemzetközi kitekintéssel, az újabb és korszerű folklorisztikai szakirodalomra támaszkodva. Ezután rövid egyetemes és magyar kutatástörténeti összegzést nyújt, amelyben kijelöli Kertész Manó munkájának a helyét. Végül kerít sort Kertész Manó (1881–1942) élete ismertetésére és munkásságának kritikai értékelésére. Nemcsak az újrakiadott könyvet helyezi mérlegre, hanem többek közt olyan fontos kérdésben is vitázik vele, mint a kulturális javak társadalmi osztályok és rétegek közti cseréjének iránya. Sajnálatos, hogy a kiadó elhagyta Szemerkenyi Ágnes tanulmányának irodalomjegyzékét, kényelmetlen helyzetbe hozva ezzel az olvasót és a szerzőt egyaránt. Ugyanis a tanulmányban számos irodalmi utalás található és idézet oldalszámmal megjelölve, de föloldásukat hasztalan keressük.

Kósa László

Kiss Géza: Ormányság.

A kísérő tanulmány Andrásfalvy Bertalan munkája. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1986. 563 l. (A magyar néprajz klasszikusai)

Kevés magyar néprajzi könyvnek volt a maga korában akkora hatása, mint Kiss Géza *Ormányságának*, amely a Gondolat Kiadó gondozásában harmadízben jelent meg. Az első kiadás 1937-ben hagyta el a nyomdát. Kiss Géza kákicsi református lelkes mögött akkor már országszerte ismert publicisztikai munkásság állt, mely az Ormányságot pusztító „egyke”, s a nagybirtok rendszer, a szociális problémák ellen irányult. Az ő és az akkor Zengővárkonyban élő Fülep Lajos írásai Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kodolányi János, Illyés Gyula, Szabó Dezső és a fiatal szociográfusok körében találtak visszhangra. Publicisztikával és szépirodalommal erősítették föl hangjukat. Pedig az *Ormányság* elsősorban leíró néprajzi munka, ami önmagában még aligha lelkesíthette, mozdíthatta volna a falukutatást és a parasztság társadalmi kérdéseivel foglalkozókat. Ez a könyv azonban úgy ábrázolja a hagyományos népeletet, hogy a cselekvő vizsgálódásra, a megoldás keresésére serkent. A mostani kiadáshoz Andrásfalvy Bertalan írt a szerző gondolatvilágával mélyen azonosuló kísérő tanulmányt.

K. L.

A komáromi múzeum száz éve.

Összeállította: Fehérváry Magda, Ratimorsky Piroska, Trugly Sándor. Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1986. 238 l. (Új Mindenés Gyűjtemény 5.)

1986. december 19-én volt száz esztendeje, hogy megalakult a Komárom megyei és Komárom városi történeti és régészeti egyesület. Ez a nap egyben a mai szlovákiai Komárom Dunamenti Múzeumának is születésnapja. Az évfordulóra jelent meg a múzeum száz esztendő történetét monografikus igényű földolgozó tanulmánykötet.

A múlt század utolsó harmada Magyarországon a múzeumlapítások kora volt. Sok helyi gyűjteménynek ekkor vetették meg az alapjait. Komáromban különösen sürgető volt a régészeti és a történetkutatás ügyének intézményesítése, mert a Duna jobb partján az akkori Ószőny község közelében nagy számmal kerültek elő értékes római kori régiségek. A gondolatot nem kisebb személy pártolta, mint a hazai múzeumok és a műemlékvédelem apostola, a pozsonyi születésű Rómer Flóris, akihez a szűkebb haza közelsége miatt a komáromi múzeum ügye talán közelebb állt, mint az ország más vidékeié. A tervet azonban nem volt könnyű megvalósítani. Mácza Mihálynak a mostani kötethez írt történeti bevezetőjéből kiderül, hogy a múlt század végi Komárom történetének egyik hullámvölgyét élte. A kereskedelmi útvonal-hálózat átrendeződése, a vasútépítés kedvezőtlen alakulása, az állandó Duna-híd hiánya és több más tényező visszavetette fejlődését. 1891-ben mindössze 13 076 lakosa volt, akiknek 93,2%-a magyar, 3,9%-a német és 1,8%-a szlovák anyanyelvűnek vallotta magát. Nem túlzás azt mondani, hogy a jelentős kulturális hagyományok szinte kényszerítő erővel segítették át a nehézségeken az egyesület és a múzeum megalakulását. Legtöbbet bábáskodtak körülötte a bencés gimnázium paptanárai. Első nyilvános helyiséghez viszont a hajdani híres református kollégiumban jutott a gyűjtemény. Az intézmény története, mint az sok más hasonló esetben tapasztalható, lelkes fölbuzdulások és az időnként beköszöntő közömbösség szélső pontjai között zajlott. Befolyásolták a többszöri államhatárváltozások, és különösen az, hogy ki volt a múzeum gazdája. 1911-ben már harmadszor változott hovatartozása. Ezúttal a Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület vette át gondozását, mely később a szlovákiai magyar kulturális életben vállalt igen fontos szerepet.

A múzeum 1945-ben került állami kezelésbe, miután anyagának jelentős részét elhurcolták. Ezek többsége sosem került vissza tulajdonába. Az eleven intézményi működés csak az 1960-as évek derekától számítható, és ma is tart. A történet egyes korszakait a jubiláris kötetben Fehérváry Magda és Ratimorsky Piroska írta meg. A Dunamenti Múzeum, jelentőségét tekintve, némi túlzással azt mondhatnók, ma már egy kis tájkatató intézet szerepét tölti be. Határozottan magyar jellege pedig a szlovákiai magyar nemzetiség kulturális életének egyik fontos intézményeként működött. Jelentőségét gyűjteményeinek sokfélesége szemlélteti. A kötetben a régészeti anyagról Ratimorsky Piroska, a történeti gyűjtemény egy-egy részlegéről Tok Béla, Mácza Mihály és Virágh József, a néprajzi gyűjteményről Gaál Ida, a képzőművészetről Farkas Veronika, a természetrajzi tárról Binder Pál és Csütörtöky József adnak fejezetnyi beszámolót. A régészeti anyagból kiemelkednek a már említett római leletek. A történeti gyűjtemény újkori tárgyai többnyire a hajdan forgalmas kereskedő város mozgalmas életéhez kapcsolódnak. A régészeti alapítás eleinte nem kedvezett a

néprajznak, de később föllendült a néprajzi tárgyak beszerzése is, különösen a népművészeti ágakban. Ma is a textilek, a népviselet, valamint a kerámia és a munkaeszközök alkotják a gyűjtemény törzsét. Különösen gazdag a közeli Martos község emlékanyaga. Martoson eredeti állapotban helyreállított és berendezett tájház is várja a látogatókat.

A centenáriumba kiadott tanulmánykötet függelékében a muzeológusok munkásságáról, a kiállításokról, a közművelődési tevékenységről még további sok, értékes adat olvasható. Külön figyelmet érdemel a gazdag fényképes illusztráció. A kötet példaszzerű földolgozása egy kisvárosi múzeum és egy nemzetiségi intézmény történetének.

Kósa László

Kotics József: Kalendáris szokások a Medvesalján.

KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen, 1986. 148 l. (Gömör Néprajza III.)

A kötet az egykori Gömör megye néprajzát feldolgozó kutatás terméke. Kotics József a Medves hegység alatti öt falu – Vecseklő, Tajti, Egyházasbást, Óbást, Hidegkút – mellett Almágyon, Péterfalván, Dobfenéken gyűjtött adatokat a kalendáriumi szokásokról.

Bevezetőjében rövid képet ad a vidék népességének történetéről, vallásáról, az egyes szokásokat tiltó rendelkezésekről, valamint a néprajzi szakirodalom e területre vonatkozó leírásairól.

Téli-, tavaszi-, nyári-, őszi ünnepek c. fejezetekben naptári rendben közli az emlékezetben töredékesen élő szokásokról és hiedelmekről, a ma is gyakorolt, élő hagyományokról gyűjtött anyagot. Így például forgatókönyvszerűen írja le az általa megfigyelt Luca-napi alakoskodó játékokat.

A kalendáriumi szokások leírásánál utal az egyes községek eltérő hagyományaira és a szokások, hiedelmek változására, alakulására is.

Számos köszöntőt kottapéldával közöl, pl. a Kánai mennyegzőről szóló ének három változata is szerepel Almágy községből.

A kötet zárófejezete a szokásrendszer átalakulásának kérdéskörét boncolgatja. Vizsgálja a változások gazdasági, társadalmi okait, valamint az életmódban és a szemléletben bekövetkezett változásokat és hatásukat a szokásrendszer átalakulására, mely több periódusban következett be.

Fontos tényezőként említi a fonók megszűnését az 1960-as években, valamint a termelőszövetkezetek megalakulását mint a szokások és hiedelmek elhalásának okait. Ugyanakkor új szokáselemek jelennek meg, mint pl. a karácsonyfaállítás vagy a Miklós-napi ajándékozás. A hagyományos szokások egy része pedig átalakul, pl. májusfa helyett a májusi virág küldése terjedt el. A szokások, hiedelmek, népi vallásosság megnyilvánulásainak ma főként az idősebb asszonyok és a gyerekek a gyakorlói. A szerző megállapítja, hogy a szokásrendszer „gyorsan és visszafordíthatatlanul a kopás, egyszerűsödés, a szürkülés, majd a teljes megszűnés irányába tart.”

Kotics József a szakirodalomban csak elszórt adatközléseket talált e terület kalendáriumi szokásaira vonatkozóan. Így e munka fő érdeme az, hogy a ma Csehszlovákiá-

hoz tartozó medvesalji falvak magyar lakóitól az 1980-as években kapunk információt a kalendáriumi szokásokról és hiedelmekről.

A kötetet jegyzetek, német és szlovák nyelvű összefoglalás, valamint három nyelvű (német, szlovák, magyar) tartalommutató zárja.

Tátrai Zsuzsanna

Lapu Istvánné: Viseletek és szokások Zsámbokon.

Közreadja, összeállította, a szöveget gondozta: Korkes Zsuzsa. Petőfi Múzeum, Aszód, 1986. 277 l. (Múzeumi Füzetek 33.)

Zsámbok, Észak-Pest megyei falu három néprajzi tájegység, a Jászság, a Galga-mente és a Tápió vidéke határán fekszik. Nehéz lenne megmagyarázni, vajon a vele szomszédos Tura és Boldog község miért vonzotta jobban a néprajzi kutatást, Zsámbok miért kevésbé, hiszen kulturális tekintetben hasonló típust képviselnek. A néprajzi vizsgálatok hiányát végül Lapu Istvánné, a kötet szerzője, helybeli parasztasszony pótolta. Ő, aki 1920-ban született, azok közé tartozik, akik szerte az országban életcéljuknak tekintették a hagyományos kultúra ápolását, emlékeinek rögzítését, de nem külső pártolóként, hanem benne élve, a folytonosságot személyükben, családi hagyományként is képviselve. Táncsoportot vezetett, asszonykórust alapított, díszítőművészeti szakkörben tevékenykedett, honismereti szakkör-vezetőként országos pályázatokon eredménnyel vett részt, végül az ő munkájának eredményeként nyílt meg 1982-ben a zsámboki falumúzeum.

A honismereti–néprajzi pályázatokra készült dolgozatokból a kötet három nagy témakört ölel föl. Az első közreadását különösen az indokolja, hogy a község a magyar nyelvterületnek azon a vidékén fekszik, ahol legkésőbb indult meg a hagyományos női viselet elhagyása (1960-as évek). A szerző a helyi viselet 1930-as évekbeli legteljesebb virágzását éppúgy saját tapasztalatából írhatta le, mint a „kivetkőzést”, de nem hagyta el a már régebbi öltözködés írásfoglalását sem. A két másik kérdéskör a római katolikus magyar falu emberéletfordulóihoz és kalendáriumi jeles napokhoz kötődő szokásait öleli föl. Korkes Zsuzsa bevezető tanulmánya mindenekelőtt a szerzőt mutatja be, majd ismerteti a község rövid történetét és válaszol népi kultúráját, egyúttal rámutat a Tápió vidékéhez fűződő néprajzi kapcsolataira. A kötetet számos fényképfelvétel, mintarajz és dallampélda egészíti ki, valamint angol nyelvű összefoglaló zárja.

K. L.

Liszka József: Ágas-bogas fa. Néprajzi ismeretek alapfokon.

Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1986. 92 + 16 l.

Közhely, hogy minden tudománynak szüksége van a folytonos népszerűsítésre. Nemcsak a frissebb eredmények terjesztése miatt, hanem mert meg kell küzdenie az újabb, felnövekvő nemzedékek érdeklődéséért is. Különösen elmondhatja ezt magáról a néprajz, amely a közelmúltban élte át, hogy eredeti tárgya, az eleven paraszti életmód majdnem teljesen eltűnt. Vizsgálata a jelen leírásából történeti kutatássá vált. Liszka József, a szlovákiai magyar etnográfusok fiatalabb korosztályának leg-

tevékenyebb tagja, arra vállalkozott, hogy néhány íven, rajzok és fényképek segítségével a 10–14 éves gyerekeknek elmagyarázza a legfontosabb magyar néprajzi ismereteket. A feladatot igényesen oldotta meg: alapvető tudományos fogalmakat is bemutat a fiatal olvasóknak, bepillantást nyújt a tudományos módszerek világába, föl-vázolja, mi a hagyomány, s végül rávezeti őket a népi kultúra mai műveltségünkben elfoglalt helyének felismerésére. Mondandójának kifejtésére eredeti keretet talált, a szülőföldjét, a Kisalföld északi, Szlovákiához tartozó részét, benne szülőfaluját, a hajdani Esztergom megyei községet. A falu valóságos, ám mégsem teljesen az, mert a szerző sok más tapasztalattal átformálta „összegyúrva”, hogy alkalmas legyen minél szélesebb körű ismeretek megjelenítésére. A bő helyi ismeretek nem akadályozták Liszkát a hiteles magyar falukép megrajzolásában. Példáit, az összehasonlítást szolgáló és a távlatokat érzékeltető párhuzamokat az egész magyar nyelvterületről választotta ki. Sőt, ahol lehetett, felhasznált régészeti s történeti összefüggéseket is. A bevezető elméleti fejezetek után az élet színterét, a változatos felszínű határban fekvő községet, az utcát, lakóházat, udvart, szobát mutatja be, majd tizenkét arányos terjedelmű fejezetben következik a „parasztélet rendje”. Az olvasó megismerkedhet egy esztendő paraszti munkáival és a kalendáris szokásokkal. A könyv a közelmúlt állapotot tükrözi elsősorban, mintegy arra is buzdítva azokat a korosztályokat, amelyeknek íródott, hogy tüzetesebb utánajárással önállóan is igyekezzenek megismerkedni az elmúló hagyományos életmód és kultúra emlékeivel. Ezt a célt szolgálja a bő irodalmi útmutató, valamint az ötletes kis tárgymutató is, mely a módszeres érdeklődés kifejlődését segítheti.

Kósa László

„Mert ezt Isten hagyta...”

Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Szerkesztette: Tüskés Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 637 l.

A hagyományos életformát át- meg átjáró vallások néprajzi kutatása hosszú ideig elhanyagolt terület volt. Több oka közül kétségtelenül első helyen áll a magyar néprajz fő iránya, az, hogy a népi kultúra kutatását sokáig elsősorban őstörténeti tudománynak tekintették. Az elveszettnek hitt „magyar mitológia” után kutattak, az ősvallás, a pogány kultuszok nyomait keresték a magyar nép hiedelemvilágában, nem pedig azt, hogy a tételes vallások miként alakították a hagyományos életet és világszemléletet. Hosszú ideig az sem tűnt föl, hogy a régi Magyarország az újkorban Európa vallásilag legösszetettebb állama, páratlan összehasonlító vizsgálatok terepe lehetne vagy lehetett volna. A méprajzi kutatás ugyan nem került ki a vallásos élet jelenségeit, de önmagukért nem foglalkozott velük; rendszerint a népszokások, a hiedelmek általánosabb tárgyköreibe sorolva végezte el a számbavételt.

Ezen a helyzeten egy személyben változtatott Bálint Sándor (1904–1980) egykori szegedi egyetemi tanár. Az ő emlékének ajánlva jelent meg ez a kötet, huszonegy szerző tanulmányaival a népi vallásosság köréből. Mint a szerkesztői előszó hangsúlyozza, nem szokványos emlékkönyv készült, hiszen Bálint Sándor olyan történelmi időkben tanított katedrán, amikor ebben a tárgykörben nem nyílt alkalom tanítványok nevelésére. A szerzők azt kívánták bizonyítani, hogy a kötet ajánlásában

a neves német tudós, Matthias Zender nem hiába minősítette Bálint Sándor félévszázadnyi időre terjedő életművét nemzetközileg kiemelkedőnek, a mai magyar kutatás az ő nyomában járva igyekszik a példának megfelelően.

Az alcím – tanulmányok a népi vallásosság köréből – kissé mást jelent, mint amit a köznap szöhasználatban értünk rajta. A népi vallásosság a kötet tudományos fogalomrendszerében fölöleli mindazt a vallásosságot, ami kívül esik az egyházak által tételekben megfogalmazott hitelveken és gyakorlaton, vagyis nemcsak a parasztság, hanem a társadalomnak a papság kivételével minden rétege vallásosságára kell gondolnunk. Ez a fölfogás eltér a magyar néprajztudomány történeti hagyományától, mert az egész társadalomra és nem annak valamelyik osztályára vagy rétegére tekint, továbbá tárgyát nem osztja föl különböző részágazatok között, s ezáltal egységesen közeledhet a művelődés egy nagyon fontos területéhez. Noha nem volt elméleti beállítottságú s meg sem fogalmazta, ezt a szemléletet vallotta Bálint Sándor is. Munkásságának egyik pillére, Szeged népélete önmagában nem nőtte volna túl a helyi néprajzi kutatás határait, ha nem építi mellé a másik pillért, a népi katolicizmus vizsgálatát, amely az egyetemes művelődéstörténet magaslatára emelte életművét.

Bálint Sándor életének legfontosabb mozzanatairól Tüskés Gábor szerkesztő előszava és a magyar kutatástörténetet részletesen áttekintő terjedelmes bevezető tanulmánya tájékoztat. A függelékben pedig megtaláljuk Bálint Sándor szakrális néprajzzal foglalkozó írásainak bibliográfiáját. Nem volt könnyű dolga a szerkesztőnek a tanulmányok kötetbe rendezésénél, mert bár a néprajzé a főszerep, az eddig elmondottakból is következik, hogy más tudományterületek, egyháztörténetírás, zenetudomány, művészettörténet, pszichológia, szociológia is jelen vannak a könyvben. Az első tanulmánycsoport, „középkor” cím alatt és a záró, a „jelen” hangsúlyosabbak, mint a közbűlsők, továbbá a nem szerencsés névadással „forrásvidékek” és „tájak” címekhez soroltak. A középkori és barokk-kori néprajzi vonatkozások kutatásba vonása, nemcsak vallási értelemben, hanem nagyobb körben is tekintve, Bálint Sándor néprajztudomány-történeti érdemei közé tartozik. Hadd emeljük ki a zárótanulmányt is, amely a múlt és a jelen után – a vallásos élet mai változásai kapcsán – a jövő várható vallásosságára is bátran és széles látókörrrel tekint ki.

Bálint Sándor a római katolikus vallásos népélet kutatója volt, a kötet tanulmányainak többsége szintén a római és a görög katolikus vallás köréből választotta tárgyát, ám amint Bálint Sándor is érintett más valláshoz fűződő hagyományokat, úgy a kötetben is helyet kaptak református, zsidó és az ún. kis- vagy szabadegyházak híveinek életével és tradícióival foglalkozó írások is.

Kósa László

Molnár Mária: Egy Borsod megyei község társadalmi átrétegződése. Borsodgeszt 1945–1978.

Miskolc, 1986. 63 l. (A miskolci Herman Ottó Múzeum kiadványai 29.)

Borsodgeszt századunk közepéig hagyományosan Mezőkövesd vonzásába tartozott, utóbb azonban erőteljesen Miskolchoz orientálódott mint központhoz. A község ugyancsak hagyományosan jó minőségű bortermeléséről volt nevezetes. A közeli

nagyváros iparosodása és a termelőszövetkezetek alakulása a fentebb említett változásokkal együtt, azaz velük kölcsönhatásban az elmúlt harminc esztendőben gyökeresen átformálta Borsodszegs társadalmát. Molnár Mária tanulmánya a szerző doktori értekezése zárószakaszának önálló megfogalmazása. Statisztikák és helyszíni néprajzi gyűjtés segítségével jut arra az eredményre, hogy a községből elvándorlók két rétegből kerültek ki: ez a társadalmi rendszer által egzisztenciájukban megrendített vagy abból kifogartott, korábban tehetősebb népesség és a korábban is mobil, vagyontalan proletárréteg. A helyben maradóknak csak töredéke talált a falujukban hagyományosnak számító földművelésben, vagy egyéb agrárpályákon megélhetést. A miskolci ipartelepekre való ingázás és más foglalkozási ágazatokban való elhelyezkedés, kedvezőtlen demográfiai mutatók, stagnáló, de inkább széteső társadalmi élet jellemzi őket. Ismert, hogy ezek a kutatók a korabeli Magyarországot általában jellemezték, de kisebb településeken szinte kizárólagosan fordultak elő. Ilyenformán Molnár Mária tanulmánya szerény hozzájárulás a 20. század második felének magyar társadalomkutatásához. A kötetet német és angol összefoglaló zárja.

K. L.

Néprajzi dolgozatok Heves megyéből.

Szerkesztette: Petercsák Tivadar. Kiadja a Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága. Eger, 1986. 128 l.

Az egri múzeum jelen kiadványával több szempontból is fontos vállalásnak tesz eleget: egyrészt publikációs fórumot teremt az önkéntes néprajzi gyűjtők legsikerültebb munkáinak, hozzájárulva a gyűjtőmozgalom aktivizálásához, másrészt nehezen hozzáférhető, értékes ismeretanyagot nyújt a szaktudomány számára.

A szerkesztő 9 díjnyertes pályamunkát ad közre meglehetősen tág tematikai keretek között. *Fejes Katalin* a bodonyi erdőhasználat emlékanyagát tárja fel gazdag terminológiai készlet kíséretében. *Szittáné Gyevnár Éva* a gyümölcsaszalás és szilvalekvárfőzés hagyományos munkafolyamatát írja le Szilvásváradról. A bodonyi kenyérsütésről *Farkas Gábor* ad jól tagolt áttekintést. A poroszlói paraszti kisiparosok tevékenységét, szervezetét, időbeli megoszlásukat *Kovács Károly* gyűjtötte össze. A szilvásvárad Orbán-ház leírását és tulajdonosainak számbavételét adja *Gál Gyula. Maruzs János* életrajzi visszaemlékezésében olvasmányos leírást nyújt gyerekkori sumásmunkájáról. Boldog község népviseletét *Újváry Ferenc*, a fedémesi lakodalmakat *Szabó Imréné* mutatja be. Végezetül *Bolykiné Szabó Marianna* alapos leírása következik a mátraderecskei temetési szokásokról.

Selmecci Kovács Attila

Néprajzi Füzet.

Kiadja a komáromi Dunamenti Múzeum és a Csemadok komáromi helyi szervezete. Komárom–Érsekújvár, 1986. 70 l.

Az érsekújvári Csemadok szervezet és a helyi könyvtár éveken át közösen adta ki a *Iródia* című sokszorosított irodalmi és tudományos periodikát. A Néprajzi Füzet ennek különszámaként készült, megjelenése előtt azonban nem sokkal a hatóságok az

Íródiát betiltották. Így önálló kiadványként látott napvilágot Komáromban 350 példányban. Anyagát Liszka József néprajzkutató válogatta. A kisebb-nagyobb, hosszabb-rövidebb írások néprajzi gyűjtéssel önkéntesen foglalkozó fiatal értelmiségiek, diákok munkái. Noha csupán arra szorítkoznak, hogy Érsekújvár és Komárom térségének magyar néprajzi ismereteit adatközlésekkel gyarapítsák, tekintve az említett vidék viszonylag hiányos kutatását, ezek az írások mindenképpen számontartásra méltóak.

K. L.

Novák László: A Három Város.

Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 400 l.

A szerző mintegy másfél évtizedes kutatómunkájának összegzését nyújtja a Gondolat Kiadó 1959 óta megjelenő, tehát bízvást nagyműtűnek nevezhető sorozatában megjelent könyvében. Mint a nagykőrösi múzeum igazgatója, elsősorban ennek a városnak az újkori történetét és néprajzát vizsgálta, de a helység központi fekvése, kitűnő történeti forrásadottságai, valamint századunkban Kecskeméthez és Ceglédhez viszonyított zárt volta, a múltjukban hasonló települések és a környező Duna–Tisza-közi nagytáj részletesebb kutatását is ösztönözték. Maga a sorozat kialakult profiljával meglehetősen megköti a szerzők kezét. Elsősorban nem terjedelmi korlátokra kell gondolnunk, hanem a tartalmi fölépítés csaknem „kötelező” rendjére és arra, hogy a kiválasztott tájegység népi kultúrájának lehető legteljesebb képét kell megrajzolni. Novák László azonban a sorozat azon szerzőihez csatlakozott, akik igyekeztek minél jobban függetlenedni az előző kötetek sugallta mintáktól. Nagy teret, a könyv mintegy negyedét szentelte a történeti előzményeknek, hiszen Cegléd–Nagykörös–Kecskemét „három város”-ként összetartozásának ez adja alapját. A késő-középkortól kibontakozó mezővárosi fejlődésnek és a hódoltságbeli életnek számos közös vonása alakult ki, miközben mindegyik település önálló arculatot is kifejlesztett. A hasonlóságok és különbözőségek összefonódása egészen a közelmúltig, a 20. század derekáig tartott. A történeti előzményeket Novák talán a legjellemzőbb területen sűrítve, a társadalmi rétegződés és a társadalmi intézmények bemutatásával ragadta meg. Ezek után – korábbi kedvelt kutatási területei – a település és az építkezés kaptak nagyobb teret, egyszersmind ugyancsak a három település jellegének reprezentáns kifejezőiként. Az anyagi kultúra további szektoraiból csupán a gazdálkodás két legfontosabb ágazatát, az állattenyésztést és a földművelést emelte ki a szerző. Alighanem sok olvasónak kellett csalódnia, mert – igaz, bő terjedelmeben – ezután csupán a hiedelem- és szokásvilággal ismerkedhet meg. Noha elismerően említettük a sorozat megmerevedett mintájától való elszakadási törekvést, szívesen láttunk volna még viseletről, művészetekről, táplálkozáskultúráról egy-egy rövid fejezetet. Annál inkább, mert Novák László korábbi pbublikációkban már tanúsította, hogy ezekről is gazdag ismeretekkel rendelkezik. Visszatérve a hiedelmekre és szokásokra, ezek földolgozásáról mindenképpen meg kell jegyezni, hogy újdonságot is jelenthetnek az érdeklődők számára, hiszen a köztudat a nagy alföldi agrárvárosokat elsősorban mint polgárosult településeket tartja számon, nem számol színes és érdekes folklór-

jukkal. A könyvet irodalomjegyzék és a fölhasznált kéziratok források listája zárja.

Kósa László

Novák László: Mozsgó és vonzaskörzete településnéprajza a XVIII–XX. században.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1986. 154 l. (Folklor és etnográfia 29.)

A Dél-Zselicség területén, egykor Somogy megyéhez, 1950-től Baranya megyéhez tartozó négy település: Mozsgó, Almáskeresztúr, Csertő és Szulimán településnéprajzi változásainak vizsgálata áll a tanulmány középpontjában. Az impozáns méretű levéltári forrásanyagra támaszkodó elemzés a négy falu történetileg megmutatózó kapcsolódását, településszerveződési sajátosságait, a hagyományos gazdálkodás átalakulását igyekszik megragadni. Kiinduláspontul meghatározza a települések helyét a tájban, aminek függvényében tárgyalja a népesedési és birtokviszonyokat, melyek döntően meghatározták a gazdálkodás jellegét, behatárolták az életlehetőségeket.

Az úrbéri viszonyok részletes ismertetését követően kerül sor a határhasználat és a paraszti birtokszervezet hagyományos formáinak részletes leírására. A szerző rögzíti azokat a lényeges változásokat, melyek különböző időperiódusokban a települések életét alapvetően meghatározták. Az első jelentős változás 1767-ben, Mária Terézia úrbérrendelete nyomán ment végbe, mely ezen a vidéken a földesúri fennhatóság alatt nagyszabású újránépesedést eredményezett. A múlt század közepének második úrbérrendezése a paraszti gazdálkodás intenzívváltozásához vezetett, egyben jelentékenyebb népmozgással járt együtt. Az 1945 utáni változások a szövetkezetezés nyomán a vidék folyamatos elnéptelenedéséhez, hátrányos helyzetének stabilizálásához vezettek. Ennek okát a szerző általánosítható érvennyel a következőben látja: „az uradalmi gazdaságok szuverén egységek voltak, az egyes falvak paraszti gazdaságai együttesen szintén szuverén egységet alkottak a község területén, évszázados fejlődés eredményeként. A központosított nagyüzem szétrombolta ezt a gazdasági, társadalmi, területi egységet, szükségszerűen következett be a hanyatlás, még ha a mezőgazdasági nagyüzem produktív, rentábilis gazdálkodást valósít is meg. Ez nem segíti a falu-egységek stabilizálódását, erősödését, inkább pusztulásukat mozdítja elő.”

Selmecei Kovács Attila

Novák László: Településnéprajz. Tanulmányok az Alföld településnéprajzához.

Arany János Múzeum, Nagykőrös, 1986. 270 l. (Az Arany János Múzeum kismonográfiái 5.)

Novák László gyűjteményes tanulmánykötete a legújabb kutatási eredmények, levéltári forrásanyag és helyszíni adatgyűjtés alapján tekinti át az Alföld településrendszerét. Vizsgálatának kiindulópontjául a különböző aspektusú településkutatások és a néprajz kapcsolatának tudománytörténetét, valamint az egyes szakterületek mód-

szertani, szemléletbeli különbözőségét veszi vizsgálat alá. A történeti kutatások nyomán újlag rögzíti, hogy a honfoglalást követő időszakban az Alföld területén is aprófalvas, sűrű településhálózat alakult ki, annak ellenére, hogy ezen települések életében az állattenyésztésnek volt döntő szerepe. Részletesen elemzi a 14. századtól kiformalódó jobbágyi telekszervezetet, ami a hagyományos paraszti gazdaság kereteként a legutóbbi időkig megőrizte jelentőségét.

A településnéprajz tárgyának és módszerének megfogalmazása kapcsán a szerző részletes ismertetést nyújt a szakkutatás hazai eredményeiről. Újszerű tipológiai rendszerezést nyújt a Településrendszerek az Alföldön című fejezetben. A lokálisan elhatárolható településformákat két nagy csoportba sorolja. A kishatáru helységeket az egységes és megosztott üzemközpontú településforma szerint osztályozza. A nagyhatáru jellegzetes alföldi helységeket a táji jellemzők alapján különbözteti meg és nevezi el, pl. sárréti, hajdúsági, nagykunsági, jászági stb. településtípusnak.

A mezőváros különösen szemléletes példáját adja az alföldi településrendszernek, mert struktúráját alapvetően a társadalmi-gazdasági viszonyok határozzák meg a történeti, jogi tényezőkön kívül. A szerző megállapítása szerint a mezőváros önálló településkategória, amit önmaga valóságában, a magyar történelem törvényszerűségei alapján szükséges vizsgálni. Ezen szempontot követi a kiadvány másik jelentős fejezete Mezővárosi fejlődés az Alföldön címmel. A korábbi kutatási eredmények rendszerezését követően a szerző meghatározza az alföldi mezővárosi fejlődés főbb jellemvonásait, mint pl. a sajátos társadalmi rétegződést, a gazdasági fejlettséget (határhasználat, munkaszervezet, árutermelés), a szellemi kultúra terén megmutatkozó jelentőségét.

A kötet első részét alkotó, inkább elvi vonatkozású vizsgáldást, anyagrendszerezést konkrét településkutatási feldolgozások követik, melyek alapos levéltári anyagra támaszkodnak. Ezek sorában elsőként a Körös–Tisza–Maros köze, másként a Békés–Csanádi löszhát mezővárosi településrendszereivel ismerkedhetünk meg. Szabadszállás településtörténeti elemzése a redempció történeti hatását a határhasználatban, a birtokstruktúrában, majd a tagosítás realizálódásában méri le. Az Ung vidéki kishatáru települések egy csoportjáról nyújtott leíró tanulmány zárja a konkrét elemzések sorát. A munka összegzésében Novák László megállapítja, hogy a táji adottságok, a történelmi körülmények, az agrár-, társadalmi- és jogi viszonyok mind olyan meghatározó tényezők, amelyek alapvetően alakították az Alföld településnéprajzi képét. A kötetet nagyszámú szemléletes archivális kataszteri térkép, határrajz, valamint angol- és német nyelvű összefoglalás egészíti ki.

Selmeczi Kovács Attila

Oláh Andor: „Az idő a gazda mindenütt...”

Népi természetismeret, időjóslo megfigyelések és hiedelmek. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1986. 142 l. (Mindennapi hagyomány)

Az évszázadokon keresztül végzett népi megfigyelések alapján összegyűjtött és ellenőrzött időjóslosok, az ezekkel kapcsolatos hiedelmek és természetismereti tudásanyag a magyar paraszti életmód mozzanatainak irányítói közé tartoztak. Tulajdonképpen a paraszti élet minden területét érintik. Leírásukkal ezért szórványosan is ta-

lálkozhatunk a néhány ismert összefoglaló publikáción kívül, a népi műveltség legkülönbözőbb oldalai foglalkozó írásokban is.

Oláh Andor két népi gyógyászati könyvével („*Fübe-fába az orvosság*”. Békés megyei Tanács V. B., 1986.; „*Újhold, új király*”. Budapest, 1986) csaknem egyidőben látott napvilágot harmadik könyve is, amely népi természetismereti adatokat, időjóslo megfigyeléseket és hiedelmeket tartalmaz. Anyagának meghatározó része, csakúgy, mint a két első könyv esetében, Békés megyéből származik az 1953-tól 1966-ig terjedő időszakból.

Az öt fejezetben tárgyalt anyag, amely felöleli az időjósításokkal kapcsolatos és a jeles napokhoz fűződő hiedelmeket, fejezetenként két részre oszlik: az első, az értelmező tanulmányrész, a második pedig a vonatkozó adattár. „A bevezető tanulmányok – magyarázza a szerző – nemcsak az értelmezést és az értékelést szolgálják, hanem azt is bizonyítják országos adatok felsorakoztatásával, hogy a Békés megyei adatok elég reprezentatívok, jellemzőek a magyar népi természet-, időjárás-ismeretre.” Ennek értelmében legfőként az első, Márciusi por, májusi eső című fejezetben találunk részletes hivatkozást más magyarlakta vidékekre is. Külön részt szentel azoknak az időjósításoknak, amelyekre az állatok viselkedéséből, az emberi szervezet reakciójából, a növények, tárgyak állapotváltozásaiból, hangváltozásból, az égitestek állásából következtettek. A „meteorológiai mítoszok” jelentését és jelentőségét tárgyalja a második Sárkány, táltos, boszorkány című fejezetben, kozmobiológiával foglalkozik a harmadik Nap, hold, csillagok című részben, amely a szervezetre gyakorolt kozmikus hatásokat részletezi. Foglalkoztatja továbbá a szél és a lélek szerepe a betegségek eredetében; e téma keretén belül csoportosítja a fellegre, szélre, esőre, jégre, órára, éjzengesre, szivárványra vonatkozó adatokat.

A könyv utolsó fejezete az időhöz kötött ésszerű és mágikus „babonás” szemléletek és cselekvésmódok értelmezését tartalmazza, mely során a szerző hangsúlyozza, hogy „... ezek megértése alapján, továbbá a modern lélektani, parapszichológiai, kozmobiológiai kutatások és saját magunk, igazi lényünk elmélyült megismerése segítségével megtanuljuk a negatív gondolatok leküzdésének, és a pozitív gondolaterők fejlesztésének módját, a növény- és állatvilághoz, a természethez, valamint embertársainkhoz való empátiás viszonyulás, alkalmazkodás új módját, magatartásrendszerét”. Az említett fejezet adattári részében kapnak helyet egyebek között az egyes napszakokhoz, jeles napokhoz fűződő időjósítások és hiedelmek.

A zárórészben található függelék (egészségre-betegségre vonatkozó adatok összefoglalása), a helységnev-rövidítések magyarázata, az adatközlők jegyzéke és az irodalomjegyzék a kötetben való eligazodást könnyíti meg.

Danter Izabella

Oláh Andor: „Újhold, új király!”

A magyar népi orvoslás életrajza. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1986. 305 l.

Könyvét a szerző így jellemzi: „Kultúrtörténeti és orvostörténeti jellegű munka, ugyanakkor, remélhetőleg, az etnográfia irodalmát is gazdagítja, mert igyekeztem tér- és időrelációkba, a múlt, a jelen és jövő koordinátaiba helyezni a magyar népi orvoslást, miközben nemcsak Békés megyei és szatmári gyűjtésemnek az anyagát használ-

tam fel, hanem országos adatokat is, és a keleti örökség jelentőségét szintén bemutatom.”

A kötet anyaga három részre tagolódik. Az elsőben külön fejezetekbe csoportosítva megismerkedhetünk a magyar népi orvoslás kutatásának a történetén kívül magának a népgyógyászatnak a jellemvonásaival, fejlődésével és helyzetével a különböző társadalmi rendszerekben. Példák részletes elemzésével magyarázza mondanivalóját, melynek értelmében „... a magyar nép kóroktani szemléletének változása az évezredek folyamán három rétegben valósult meg: I. A mai népi orvoslás legősibb rétege (honfoglalás előtti korszak), II. Újabb réteg (10–17. század), III. Új réteg (18–20. század)”.

A könyv második része *Élet-halál titkai* címmel szintén három fejezetre tagolódik, amelyekben a népi gyógyítás jelenével foglalkozik. Keresi a népi bölcsesség anyagában a hosszú élet és a jó egészség titkait: ezek a rendszeres, mértékletes táplálkozás betartásában, a jó vér és a vérmozgás, a férfi nemi potenciájában és a nő termékenységekben rejlenek. E téma keretén belül megismerteti az olvasót a hagyományos paraszti étrenddel is. A nép bölcs „tudósai”, gyógyító emberei és az okos parasztember szerint a hosszú élet titka a mérsékletesség, a természetesség és a szellemiség. Ebben a részben tárgyalja még a magyar népi orvoslás kóroktanának problémáját is, részletesen foglalkozik a kórokozó tényezőkkel (lelki-szellemi és materiális-szomatikus tényezők), az egyes betegségekkel, azok gyógyításával, a népi gyógyszerteranggal, s ezen belül a gyógyító szerekkel és azok felhasználási módjaival.

A kötet harmadik részében ír magáról a népi gyógyítóról, a „tudós emberről” és személyiségéről, személyiségének elfogadásáról az egyes történelmi korokban, idézve több kiemelkedő néprajzi szakember munkáját és hivatásos orvos véleményét, de példákat sorol fel a szépirodalomból is. Részletesen elemzi a népi gyógyítók tipikus képviselőit, külön csoportokba sorolva a helyretevő-contrakókat, kenőasszonyokat, borbélyokat mint népi gyógyítókat, népi bőrgyógyászokat, „vadször”-szedő asszonyokat, imával gyógyítókat-szent embereket, a bábát, a pástort, a csikóst, a gulyást, a kondást, a juhászt, akik szintén értettek egyes speciális betegségek gyógyításához.

A könyv utolsó fejezetében választ keres a szerző arra, hogy milyen feladat vár a hagyományos népi orvoslásra az orvostudomány és a közegészségügy fejlődése során nemcsak a jelenben, hanem a jövőben is. Megismerteti az olvasót az egyes, ma általánosan elterjedt népi gyógyászati eredetű gyógyszerek felfedezésének történetével és felhasználási módjával. „Ma már nemcsak a fejlődő országok veszik igénybe a hagyományos orvoslás értékeit, hanem az ún. fejlett országokban is a népi orvosláson alapuló gyógynövénykutatás forradalmasítja az ortodox gyógyszerteran dogmáit. Világviszonylatban megkezdődött a „biodrogok”, a természetes gyógyszertermékek korszaka” – írja könyvében a szerző. De nemcsak a gyógyszereket, hanem gyógyító módszereket is köszönhet a népi orvoslásnak az orvostudomány. Ide tartozik az ún. kiropraktika vagy a pszichoterápiás módszer, a pszichodráma. Összegezi, hogy „Hippokratésztől kezdve a mai napig a népi orvoslás nemcsak alkalomadtán, egyes esetekben hatott a hivatalosnak nevezhető európai orvostudományra, hanem törvényszerűen állandóan, és különösen intenzíven akkor, amikor egy-egy új történelmi korszaknak megfelelően új orvostudomány alakult ki”.

A kötetet terjedelmes jegyzetapparátus, valamint Békés és Szatmár megye nép-

gyógyászatában alkalmazott növények népi nevének, latin és hivatalos magyar elnevezésének jegyzéke zárja.

Danter Izabella

Pintér István: Dél-Gömör településnéprajza.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1986. 171 l. (Gömör néprajza II.)

A debreceni néprajzi tanszék új regionális kutatási témául a történeti Gömör megye komplex néprajzi feltárását választotta, mely nagyszabású munkába nemcsak tanszéki és múzeumi munkatársakat, hanem egyetemi hallgatókat is bevont. A tematikus egyéni kutatások eredményeinek közreadására pedig Ujváry Zoltán szerkesztésében új sorozatot indított *Gömör néprajza* címmel. A vegyes tárgyú gömői tanulmánykötet (Gömör néprajza I. Debrecen, 1986.) után az egyik legfontosabb témakörrel jelentkezett Pintér István. Noha a szerző csak a mai magyar közigazgatási határok közötti területet vette vizsgálat alá, munkája alkalmas kiindulópontot jelent a szélesebb kiterjedésű regionális kutatásokhoz.

A Sajótól északra húzódó 21 település kedvezőtlen természeti- és gazdaságföldrajzi adottságainak felvázolása után a vidék településtörténetének alakulását kísérel meg végigkövetni a szerző a jobbágytelekrendszer 14–15. századi megszüлдülésától a múlt század végéig. A török hódoltság alatti elnéptelenedés, majd újranepekedés folyamatának rögzítésére jól hasznosította Ila Bálint és Román János történeti feldolgozásait. Ez a történeti vizsgálat megbízható alapot nyújt a településrendszer néprajzi értékelésére, mely a 18. század végétől századunk elejéig követi nyomon a szalagtelkes falvak beltelkeinek elaprózódását, határhasználatának módosulását, a gazdálkodás rendjének arányváltozásait. Tanulságos képet rajzol az egyes telektípusokról, azok beépítési módjában megmutatkozó társadalmi tagozódásról, az üzemszerkezeti és szociális tényezők hatásáról.

A kiadványt német és szlovák nyelvű összefoglalás, valamint 32 fénykép egészíti ki.

Selmeczi Kovács Attila

Pócs Éva: Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások.

Helikon Könyvkiadó, Budapest, 1986. 285 l. (Prometheusz Könyvek 11.)

A kimondott szó varázserejébe vetett hit az alapja a ráolvasásoknak, melyekhez különböző mágiikus cselekedetek, rítusok, gesztusok járulnak. Pócs Éva több mint nyolcezer ráolvasás közül válogatta anyagát és rendszerezte két nagy fejezetbe.

A ráolvasások haszna cím alatt tematikus rendben csoportosította és válogatta az emberi élet különböző területeire vonatkozó ráolvasásokat. Így például olvashatunk szépség-, egészség- és szerencsevarázsló ráolvasásokat éppúgy, mint a szerelemmel, házassággal kapcsolatos jósló, rontó praktikákkal kísért szövegeket. Ugyancsak jósló, rontó, elhárító cselekmények kapcsolódnak a terhességhez, újszülötthöz, de ráolvasásokkal igyekeztek eltüntetni a gyermekről az anyajegyet, vagy ily módon kívánták elősegíteni a beszéd- és járásfejlődését. A ráolvasások jellegzetes csoportját alkotják a

betegség gyógyítására, elhárítására szolgálók, pl. szemárpa, daganatok, fájdalmak, láz, ijedtség, torokfájás, szemverés stb. ellen. Ugyancsak jelentős csoportot alkotnak az állattenyésztéssel és földműveléssel kapcsolatos ráolvasások. A hétköznapihoz, házimunkához kapcsolódó szövegek és rítusok javarésze az asszonyi munkák sikerét volt hivatott biztosítani, mint pl. a vajköpülést, kenyérsütést, kendermunkát. A ráolvasásoknak a pénzszerzésben, kincsörzésben, a tolvaj elleni védekezésben éppúgy szerepet tulajdonítottak, mint a rossz, ártó hatalmak elleni védekezésben.

A kötet második nagy fejezete a magyar ráolvasások szerkezeti rendszerét mutatja be példákkal, az egynemű, egyszerű ráolvasásoktól a bonyolultabbakig, az egyszerű kívánságtól az epikus ráolvasókig, a formailag vallásos szövegekig.

A harmadik fejezet a történeti forrásokból ad ízelítőt.

A jegyzetek és a helynevek jegyzéke után kapott helyet az utószó, mely történetiségében, nemzetközi összefüggéseiben vizsgálja a magyar ráolvasások jelentőségét. Elemzi a ráolvasásokat mint szövegeket és mint mágikus gyakorlatot. Európai párhuzamokkal mutatja be a ráolvasások rendszerét. Végezetül a történeti forráscsoportokról ad áttekintést. Tematikusan csoportosított szakirodalmi tájékoztató, képjegyzék és tartalommutató zárja a kötetet.

A kötet hasznos olvasmány a nyelvészek, irodalomtörténészek számára, s egyben élvezetes élményt nyújt az érdeklődő olvasóknak is.

Tátrai Zsuzsanna

Sárosi Bálint: Folk music. Hungarian musical idiom.

Corvina Kiadó, Budapest, 1986. 188 l. + 24 tábla.

Sárosi Bálint 1969-ben kezdte el népszerű zenei sorozatát a Magyar Rádióban Zenei anyanyelvünk címmel. A hétről hétre jelentkező műsor tizenöt esztendő alatt fölgyűlt repertoárjából hatvan darabot válogatott ki, amelyek angolra fordítva kerültek ebben a kötetben kiadásra. A hatvan előadás három nagy csoportba sorolva olvasható. Az elsőben a magyar népzene felfedezését, népzene és műzene kapcsolatát tárgyaló szövegek olvashatók. A második csoportban a „zenei anyanyelv” módszertani, gyakorlati, művészi kérdéseire keresi a szerző a választ, míg a harmadik egységben Sárosi közelebbi népzene-kutatási területe, a hangszerek és a hangszeres népzene kérdésköre kapott helyet. A fényképes táblákon látható hatvannégy illusztráció többsége ritkán vagy eddig még sosem közölt felvétel. A számos szövegközi dallampélda eredetiben magyarul olvasható anyagának angol fordítása a könyv függelékében található.

K. L.

Sebestyén Ádám: Bukovinai székely népmesék IV.

A nyelvészeti gondozást végezte és a szójegyzéket összeállította: Rónai Béla. A kötetet jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: Kovács Ágnes. Tolna megyei Könyvtár, Szekszárd, 1986. 580 l.

A hatalmas népmese-gyűjtemény negyedik kötetét ugyanaz a munkatársi együttes bocsájtotta ki, amely az előző hármát, módszereik is azonosak. Az újabb kötet tartal-

ma sem sokban különbözik az előzőektől; gazdagítja az azokból már részben megismert bukovinai székely repertoárt. A Dunántúlon letelepedett székelység mesetudói közül ezúttal huszonöt férfi és nő epikus alkotásai kaptak helyet a kötetben, szám szerint száznegyven szöveg. A mesék alműfajukat tekintve igen változatosak, a tündérmesétől a mondák különböző fajtáig, a trufáig széles skálán helyezkednek el. Vannak köztük folklorizálódott, azaz könyvből újra szájhagyományba került szövegek is. A mesélők közt azonban nincs kiemelkedőbb epikus tehetség. Bár többen tízen felüli számmal mondtak el történetet, de ketten csak egy-egy, hárman csak két-két mesét tudtak. Sebestyén Ádám, aki a meséket összegyűjtötte, a kötetben a mesemondók rövid életrajzát közli. Kovács Ágnes az igen gazdag és részletes tudományos jegyzetapparátuson kívül kisebb tanulmányban összegzi a bukovinai székely mesemondás kutatásának történetét 1885-től e kötetsorozat létrejöttéig. Rónai Béla értékes munkája a tájszójegyzék.

K. L.

Siska József: A Bodrogek népi textilművészete.

Kiadja a Rákóczi Múzeum Baráti Köre. Sáropatak, 1986. 44 l. + térkép. (A sáropataki Rákóczi Múzeum Füzetei 26.)

A kiadvánnyá formált rövid dolgozat a történeti háttér földvázolásával összegzi a bodrogekői fonás-szövés mesterségéről a tudnivalókat. A tömörítve is gazdag néprajzi anyagnak az adja az alapját, hogy a területen a földrajzi elzártságnak és a kedvező természeti feltételeknek köszönhetően a paraszti gazdaságban a legutóbbi időkig eleven volt a kendermunka. A munkafolyamatokról készült 16 szemléletes fénykép és a 38 textilfotó ugyancsak tanúsítja, hogy a Bodrogeköt fölkereső néprajzkutatóknak hálás témájuk volt a textilművészet. A tanulmányt német összefoglaló zárja.

K. L.

Soltész István: Szoross parancsolat eljött.

Népballadák háborúkról, katonákról. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1986. 367 l.

A neves újságíró mindjárt bevezetőjének első oldalán siet közölni, hogy „nem tudósi, nem szakemberi, hanem újságírói élményutazás”-ra hívja az olvasót, és a „történelem küzdő emberét” szeretné bemutatni, aki a rossz helyzetekben is talpon marad. Szándékát három nagy fejezetbe sűrítve valósítja meg. Az első „történelmi katonaszemélyek balladákban”, a második „a háború, a katona miatt sinylődő otthoniak”, a harmadik „a katonaélet keservei” alcímet viseli és tartalmilag valóban megfelelnek alcímeiknek. Sajnálatos, hogy túlságosan tömörre sikeredett a sűrítés. A fejezetek nem tagolódnak alfejezetekre és így gazdag tartalmuk nagyon nehezen hozzáférhető az érdeklődő számára. Ha más nem, talán egy szövegmutató segíthetett volna ezen a helyzeten. Azért sajnáljuk a jobb áttekinthetőségének elmaradását, mert Soltész István nagyszámú balladát (népi és félnépi szövegek) közöl magyarázatok kíséretében. Közülük sok egyébként is nehezen hozzáférhető. Nemcsak magyar, hanem az egykori Magyarország területéről német, cigány, szlovák, román anyagról van szó. A hosszabb-

rövidebb magyarázatok bizonyára sok vitát váltanának ki a szaktudós olvasókból, ha nem fogadnák el a szerző fenti nyilatkozatát. Olykor, úgy tűnik föl, túlságosan egyéni történelemszemléleten alapulnak, máskor viszont a szerző változtatás nélkül támaszkodik mások véleményére. Tiszteletre méltó nagy olvasottságát terjedelmes könyvészet jelzi. Ismét csak sajnálhatjuk, hogy adatai sok pontatlanságot tartalmaznak, hivatkozásai gyakran hiányosak, ami már nem pusztán filológiai kérdés.

Kósa László

Špravodaj Múzea – Múzeumi Híradó.

Žitnoostrovské múzeum—Csallóközi Múzeum. Dunajská Streda – Dunaszerdahely. X. roč. – 1986. 139 l.

A dunaszerdahelyi Csallóközi Múzeum évkönyve több szempontból is érdemes a rendhagyó módon történő rövid ismertetésre. Először azért, mert eddig füzeteként jelent meg és nem évkönyvként, most viszont összevontan, nagyobb terjedelemben, igaz, csupán négyszáz példányban. Másodszer azért érdemes a figyelemre, mert tematikus néprajzi tartalmú. A múzeumban, illetőleg más munkahelyeken, de a Kisalföldön, közelebről a Csallóközben dolgozó hat néprajzkutató tanulmánya található benne. A tanulmányok egységes jellemzője, hogy leíró-adatközlő jellegűek. Noha tárgyak egymástól többnyire távol esik, együttes kiadásuk mégis a hosszú évtizedek óta stagnáló csallóközi magyar néprajzi vizsgálatok nagy lendületének jele. *Danter Izabella* a csilizközi népi gyógyításról közöl adatokat, terjedelmes latin–szlovák–magyar névlista kíséretében. *Vargáné Tóth Lídia* írása a Csallóköz északi részének táplálkozás-kultúrájába enged bepillantást. *Marczel Béla* rövid dolgozata hiedelemalakokról szól. *Liszka József* Alistál emberlethez kapcsolódó szokásait mutatja be. *Úrge Mária* gyermekjátékokat, *Ág Tibor* népzenei anyagot ad közre, mindketten természetesen dallamok gazdag kíséretével. Végül *Kopócs Olga* bibliográfiája a múzeum munkatársainak munkásságát ismerteti.

K. L.

Szabadfalvi József: A magyar feketekerámia.

Corvina Kiadó, Budapest, 1986. 87 l. + 66 fénykép. (Magyar Népművészet)

A szakirodalom feketekerámiának nevezi a mázatlan cserépedény egyik fajtáját, mely különleges égetési mód következményeként előálló kémiai reakciónak köszönhetően fekete színezetet kap. Maga a technika bizonyítottan őskori eredetű, az archaikusabb kerámia készítés egyik módozata. Ismeretes Európa különböző tájairól és előfordul más földrészeken is. Hazánk területén a honfoglalás előtti időkben maradtak fenn régészeti leletek, magának a feketecedénynek a készítését azonban csak a középkor végétől ismerjük részletesebben. Szabadfalvi József több évtizede foglalkozik a feketekerámia történetével és néprajzával. Ez a könyv kutatásainak tömör összegzése. Történeti áttekintés után ismerteti a feketecedény-készítő fazekasközpon-
tokat, a korongolás és égetés speciális technikáját, végül a sorozat jellegéhez igazodva kissé nagyobb terjedelemben a díszítést. A színes népművészetet kedvelő olvasó meg-

győződhet róla, hogy a feketecserép nem marad el a mázas-virágos kerámia mögött. A viszonylag szűk lehetőséget nyújtó díszítő technikát gazdag változatossággal alkalmazták a fazekasok. Ezzel magyarázható, hogy a nagy központok századunk első felében lassan megszűntek ugyan, mert nem volt szüksége a paraszti háztartásoknak cserépedényre, ám a feketekerámia-készítés a díszedény-igény kiszolgálására napjainkig élő mesterség.

K. L.

Szabadfalvi József: Mézeskalácsosság Debrecenben.

Debrecen, 1986. 135 l. (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 46.)

A kutatás még nem tisztázta minden részletében a magyarországi mézeskalácsosság eredetét. Sokáig újkori német mesterségnek vélték, ám épp Szabadfalvi József kutatásai is megerősítik azt a véleményt, hogy jóval korábbi, középkori gyakorlatról van szó, amelyre a kétségtelenül német eredetű, elsősorban az ún. *ejzoló* technikát alkalmazó német iparosok rátelepedtek. Végül a 20. században már jellegzetesen magyar kismesterséggé vált a mézeskalácsos ipar, ahogyan azt Debrecen példája szembe-tűnően bizonyítja. Debrecenben 1713-ban szerveződtek céhbe a mézeskalácsosok, a forma valószínűleg az újkori német mesterségréteg meghonosodását jelzi. A 19. századi nagy virágzás után fokozatos hanyatlás következett, amit elsősorban a cukrászdák elterjedése és az üzemi cukorkagyártás siettetett, majd 1955-ben, amikor a szerző tanulmányának anyagát először megfogalmazta, a már kizárólagosan paraszti dísz tárgynak számító mézeskalácsot csupán öt debreceni műhelyben állították elő. Maga a kötet az 1950-es évek első felének állapotát rögzíti, s balszerencsés körülmények miatt azóta várt megjelenésre. Szabadfalvi József időközben önálló tanulmányként több részletét publikálta, együtt azonban most látott napvilágot a mézeskalácsos mesterség eredetét, debreceni történetét, a mézeskalács-készítés folyamatát, az iparosok életét, szokásait, továbbá a járulékos műveleteket (gyertya-, offer-, méhsörkésítés) leíró munka, mely a kézművességeről különben is nevezetes debreceni múlt ismeretét új színnel gazdagítja. A kötetet a mesterség műszókincsének jegyzéke zárja.

Kósa László

Szabó Kálmán válogatott írásai.

Szerkesztette Sztrinkó István. Kecskeméti Katona József Múzeum, Kecskemét, 1986. 420 l. (A kecskeméti Katona József Múzeum közleményei 2.)

A múzeum e terjedelmes kötet megjelentetésével ünnepelte egykori nagyhírű igazgatójának, az egy személyben régész, etnográfus, kultúrtörténész, bár képzettsége szerint jogász Szabó Kálmán születésének századik évfordulóját. A szövegválogatás túlnyomó részét néprajzi írások alkotják, a közreadott négy régészeti tanulmány is azok közül való, melyek bátran használnak fel néprajzi analógiákat, mint pl. a 14. századi alföldi konyha, a pártaöv, középkori házalaprajzok vagy kemenceformák ismertetése.

A kötet valójában mint etnográfust állítja elének a szerzőt, aki a kecskeméti ha-

gyománys pásztorélet kitűnő ismerőjeként monografikus igényű feldolgozást adott közre az alföldi juhászat századeleji formálódásáról, a kolomp- és csengőhasználat módjáról, ezen tárgyak változatos formagazdagságáról, a jószágbélyegek jelentés-tani rendszerbe sorolt formáiról, az állatgyógyításnak az alföldi pásztorok körében űzött hagyományos gyakorlatáról. Nyelvészeti érdeklődéséről tanúskodnak az állatok színelnevezéseit, megnevezési formáit, a tenyésztéssel kapcsolatos szólásmondásokat számbavevő írásai. Figyelmet fordított a pásztorok nemzetiségének, babonáiknak vagy mulatozásaiknak a megismerésére is.

Szabó Kálmán néprajzi érdeklődésének másik jelentős területét a kisvízi halászat emlékanyagának feltárása jelentette. A hajdani alföldi mocsárvilág számos archaikus elemzét őrző tárgyi világ felkutatása sokrétű, gazdag tárgykollekciókat eredményezett, melynek alapján nemcsak a Kecskemét környéki vizek ősi halászati módjait rekonstruálhatta, hanem az értékes múzeumi gyűjtemény tárgykatalógusszerű bemutatását is lehetővé tette. Ezen munkájában a középkori ásatási leleteket eredményesen hasznosította. A kecskeméti tanyákról írt önálló dolgozatában a 17. századtól követi nyomon az eleinte állatteleltető, majd idővel a földművelést elősegítő „állás, szállás, kert, tanya” kialakulását, üzemszervezeti formálódását. Korszerű társadalom-néprajzi látásmódja mutatkozik meg a tanyai népszerű életviszonyainak érzékletes, tömör felvázolásában. Sokirányú néprajzi érdeklődéséről ad szót az azon tucatnyi kisebb terjedelmű írása, melyek sorában a szőlő- és gyümölcsstermesztés múltjáról, a subakészítés mesterfogásairól, a szappanfőzésről, a halotti tor emlékeiről, a szekérről, kézfogóról, szerelmi étetőről, a szálmalokról stb. olvashatunk. Mindezen írásai java részben az Ethnographiában és a Néprajzi Értesítőben láttak napvilágot, ami alapvetően hozzájárult ahhoz, hogy a két világháború közötti szaktudomány Szabó Kálmánt etnográfusként számontarthatta.

Hogy a kecskeméti múzeum létrehozásában és jelentős, komplex gyűjteménnyé való fejlesztésében meghatározó szerepet játszó Szabó Kálmán munkásságát valós arányaiban, jellemző sokrétűségében is megismerhessük, azt a szövegválogatás elé helyezett életpálya-ismertetés és múzeumtörténeti áttekintés teszi lehetővé. *Kőhegyi Mihály* jóval korábban megjelent megemlékezésének újraközlése bevezető tanulmányként tanulságos képet nyújt a két világháború közötti vidéki múzeumszerveződés viszontagságos körülményeiről és ennek az időnek egyik kiemelkedő, egyben tipikus tudós egyéniségéről.

Selmeczi Kovács Attila

Szabó László: A népi társadalom változásai az Alsó-Garam mente magyar falvaiban (1900–1974).

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1986. 96 l. (Folklor és Etnográfia 25.)

A magyar népi társadalom, ezen belül a legfontosabb alapegység, a család kutatása viszonylag későn, alig fél évszázaddal ezelőtt indult meg. Legfontosabb részeredményeit azonban épp a magyar nyelvterület északi sávjának középső területein érte el, ahová a címben jelzett Garam mente is tartozik. Ám ez utóbbit Szabó László vizsgálta.

lataiig „fehér folt”-ként tartották számon. Szabó kutatásai a Garam folyó torkolatvidékére, az Esztergommal átellenben fekvő mintegy tucat községre terjedtek ki. Alapelképzelése szerint a nemzetség, a család és a rokonság állapota érdekelte. A nemzetség nyomait azonban alig lehetett kimutatni a korábban is kevés, utóbb föloldódott egykori nemesi család emlékanyagában. Annál elevebbnek mutatkozott a család intézménye és hozzákapcsolódva a rokonságé. A tanulmány két nagy részre oszlik. Az elsőben a szerző a vérszerinti, a házassági és a műrokonság változásait ragadta meg a terminológia tükrében. A második azt mutatja be, hogy az élet nagy fordulójánál és a társasmunkák szervezésében hogyan funkcionáltak a változó családi intézmények. Végül megállapítja, hogy a területre a múlt században még jellemző nagycsalád teljesen fölbomlott, de hagyományai a kiscsaládban és a kapcsolódó széleskörű rokonságban (melyhez a műrokonság is hozzátartozik) tovább élnek és hatnak. Ezzel az Alsó-Garam mente szervesen illeszkedik a szomszédos magyar területek lokális paraszti társadalomfejlődésének fő irányához. Ellenpéldául a Nagy-Alföld szolgái, ahol sokkal régebben eltűnt a nagycsalád, a közösségben a területi és vagyoni tagolódás érvényesült.

K. L.

Szedem szép rózsámat. Népi mondókák, versek, dalok a Drávaszögből és Szlavóniából. Válogatta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Katona Imre és Lábadi Károly. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986. 354 l.

A magyar népköltészet kedvelői minden új folklórkiadványt örömmel fogadnak, azonban kettőzött az öröm, ha olyan vidék szájhagyományából lát napvilágot, amelyet kevésbé ismerünk. A *Szedem szép rózsámat* kötet egy az átlagosnál jobban kutatót és egy kevésbé föltárt tájegységet, Szlavónia és a Drávaszög folklórájába enged gazdag élményt adó betekintést. A kötet elkészülte szervesen illeszkedik a jugoszláviai magyar néprajzi vizsgálatok immár két évtizede megújult, azóta változatlanul eleven programjába. Szlavóniát, pontosabban szólva, a Vuka menti négy magyar községet már a század elején „fölfedezte” a magyar néprajztudomány. Az egykor virágzó de a török hódoltság alatt elpusztult délvidéki magyarság apró hírmondói ezek a települések. Elszigetelve az összefüggő magyar népterülettől, a XX. század derekáiig értékes, régies népi kultúrát és nyelvjárást őriztek meg. Elsősorban ennek köszönhető, hogy a kutatók szívesen utaztak oda és igyekeztek minél részletesebb képet rögzíteni hagyományos műveltségükről. Megjegyzendő azonban, hogy ez a viszonylagos kutatósság csupán jugoszláviai magyar viszonylatban kiemelkedő, a teljes magyar nyelvterület tekintetében nem. A Vuka menti falvaktól földrajzilag nem messze eső Drávaszög, Baranya déli vidéke, kevésbé szórvány helyzetű, mert az északabbra eső magyar községekkel kulturális és házassági kapcsolatokat tartott fenn a legutóbbi időkig. Folklórjáról hosszú ideig keveset tudtunk, s ha ma elmondhatjuk, hogy ma már nem fehér folt a magyar népi kultúra képzeletbeli térképén, azt elsősorban éppen a mostani kötet összeállítóinak, Katona Imrének és Lábadi Károlynak köszönhetjük. Munkájuk eredményeként az elmúlt években mese-, ballada-, találóskérdés- és szólásgyűjtemény hagyta el a nyomdát részint társszerzőségükben, részint egyéni teljesítmény-

ként. Tevékenységük nem valósulhatott volna meg az eszéki székhelyű Horvátországi Magyarok Szövetsége támogatásának hiányában. Jelen kötetük is a Szövetség, valamint a Vajdasági Tanügyi Önigazgatási Érdekközösség hozzájárulásával jelenhetett meg.

A *Szedem szép rózsámat* kis részben támaszkodik az előző kiadványok anyagára is, hiszen antológia. Továbbá nem csupán a gyűjtő-szerkesztők eredeti lejegyzéseiből közöl, hanem nagyobb részben másoktól eredő kéziratokból merített (pl. a budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárából), kisebb részben pedig megjelent, de nehezen hozzáférhető szövegeket is tartalmaz. Az alcímben megjelölt „népi mondókák, versek, dalok” tudatosan tágan megvont határvonalat jelentenek, melybe a népi líra minden műfaja beletartozik. A több mint félezer szöveg föl is öleli annak majdminden területét, és valóban csak a katonadalokat hiányolhatjuk, melyek – mint írják – területmi okokból maradtak ki. A gazdagságot és összetettséget jól érzékelteti egy rövid tartalmi fősorolás: a gyermekkor költészete; verses illem- és életszabályok, ünnepi köszöntők, a legény- és leányélet dalai; szerelmi népdalok; lakodalmi mondókák, kurjantások, énekek; táncdalok és kurjantások; bordalok és mulatónóták; tréfás és gúnyos dalok; falusi munkák és foglalkozások dalai; panaszcímű és átokdalok, keservek; sirató- és virasztóénekek; halottbúcsúztatók; sírversek; siratóparódiák; bujdosóénekek, betyárdalok; rabénekek. Az egyes nagyobb egységeken belül is találunk újabb csoportokat. Például a gyermekfolklór tíz alegységre tagolódik, köztük altatókra, kiszámolókra, beugrató és csúfoló versikékre, növényekre vonatkozó mondókákra. Az ünnepi köszöntőkön belül öt, a szerelmi dalokon belül tizenegy csoportot különböztettek meg a kötet összeállítói.

Katona Imre és Lábadi Károly kettős szerepet szántak könyvüknek. Az volt a terük, hogy szakkönyvként és oktatási segédkönyvként is lehessen használni. Úgy érezzük, a mérleg nyelve az utóbbi funkció felé billent, noha az egyes műfajok elé írt bevezetők és a jegyzetek teljes mértékben alkalmasak az elsőként említett szerep betöltésére. Némelyik fejezet – amellett, hogy az olvasót jól érthetően megfogalmazott folklorisztikai magyarázatokkal látja el – külön kis tudományos tanulmányként is értékelhető. A szövegek válogatása pedig reprezentatív. A kötet függelékében találjuk a rövidítések, a források és a szakirodalom részletes jegyzékét.

Kósa László

Szendrey Ákos: A magyar néphit boszorkánya.

Szerkesztette és utószóval ellátta: Fazekas István. Bevezette: Sándor István. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 401 i.

Megkésve, közel húsz évvel a szerző halála után került kiadásra Szendrey Ákos egykori kandidátusi disszertációja. Fazekas István szerkesztette a kötetet, látta el szómagyarázattal és helynévmutatóval. A bevezetőt Sándor István írta, értékelve a szerző nagyszabású vállalkozását.

A kutatás elveinek, módszereinek meghatározása után a magyar boszorkányképzet történeti kialakulásával, interetnikus kapcsolatainak feltárással foglalkozik Szendrey Ákos. A kötet további fejezetei aprólékos részlemezések a történeti és recens magyar, valamint nemzetközi összehasonlító anyag alapján. Megismerhetjük a boszorkánytu-

domány megszerzésének különböző módozatait, vizsgálja, hogy kiből lehet boszorkány, és azt hogyan lehet felismerni. Külön fejezet szól a boszorkány repüléséről, átváltozási képességéről, a boszorkányok összejövedeleiről. A boszorkányosnak hitt napok közül a Szent György-naphoz, május elsejéhez, Luca-naphoz kötődő hiedelmeket ismerteti. A boszorkányok rontásával kapcsolatosan a szemverés, igézés felismerését, megelőzését és gyógyítását mutatja be, valamint az ún. váltott gyerek képzetét, a szerelmi varázslást, kötést, tehenrontást, tejelvitelt, időjárásvarázslást. A jósló és gyógyító boszorkányhagyományok vizsgálatánál szól a néző és a javas szerepéről, a különböző eszközökkel végzett praktikákról (pl. babvetés, rostaforgatás, viasz- és ólomöntés). A rontás elleni védekezés eszközei közül a legfontosabbakkal foglalkozik, mint amilyen a só fejsze, gatyamadzag, seprű, tömjén, olvasó, szentelt kréta. A boszorkányok hatalmának megtörésére gyakorolt módozatokat is elemzi. A zárófejezet a boszorkányhit–varázshit lényegét összegzi. Ábrák, fényképek, szómagyarázat, helynévmutató és bibliográfia egészíti ki a kötetet.

Tátrai Zsuzsanna

Szilágyi Miklós: Gyűjtőmódszerek és forráskritika a néprajztudományban.

Oktatási és kutatási kiadvány. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, 1986. 721. (Folklor és Etnográfia 26.)

A cím annyiban megtévesztő, hogy általános, összefoglaló munkát ígér, ehelyett azonban négy, részterületekkel foglalkozó tanulmányt tartalmaz a kötet. Igaz, ezek mindegyike alkalmas arra, hogy a nagy muzeológusi tapasztalattal rendelkező szerző a néprajztudomány néhány elvi-módszertani kérdését fölvesse.

Az első írás, *A visszaemlékezések gyűjtéséről*, még az 1960-as évek végén készült, amikor az „oral history” fogalmát Magyarországon nem ismerték. Pontosabban szólva, a fogalom ismert volt, de nem ezen a néven nevezték. A néprajznak köztudomásúan a szájhagyomány az egyik legfontosabb forrása, de a legújabbkori történetírás is már több évtizede merít a visszaemlékezők elbeszéléseiből. Szilágyi a kiforrottabb néprajzi gyakorlatnak a történettudományban is hasznosítható módszereit veszi számba ebben a tanulmányban.

A régi fényképek helytörténeti és néprajzi értéke fejezet, mint a cím is jelzi, szintén a néprajz és a történelem határterületét fogja át. Az utóbbi évtizedben a magyar néprajzban több tanulmány is foglalkozott a fényképek tanulságaival, Szilágyi írása elsősorban muzeológusi ismereteket hasznosít, öt nagy fotóműfajt vesz számba és néhány technikai kérdésre is kitér.

A vidéki hírlapok néprajzi forrásértéke szakmai körökben jól ismert, összefoglalóan azonban eddig nem értekeztek róla. Szilágyi Miklós rövid dolgozata a századforduló Tolna megyei (közelebbről szekszárdi) sajtójának anyagából vonja le következtetéseit.

A kötet kétségtelenül legérdekesebb és legértékesebb darabja, a negyedik tanulmány *A néprajzi tárgygyűjtés napjainkban* címmel közvetlenül a megjelenés előtt íródott. Elhatározott vitázó szándékkal a közelmúlt (és nagyobb részt a mai) magyar néprajztudomány eklektikus hagyományfogalmából adódó következetlenségeket elem-

zi, különös tekintettel a néprajzi tárgygyűjtés gyakorlatára. A háttérben az a társadalomtudományokat nem egyszer megkísértő szemlélet húzódik meg, amely vizsgálati tárgyát hajlamos statikusan fölfogni. A néprajzban ez az attitűd azzal súlyosbodik, hogy a tudományból kezdetei óta nem hiányzott az őstörténeti érdeklődés, a korai történetet rekonstruálni kívánó igyekezet. A magyar néprajz megalkotott egy hagyományfogalmat, kutatómunkája, közelebbről a néprajzi muzeológia azonban nem tudván ezt pontosan teljesíteni, különböző engedményekre kényszerült a gyakorlatban, és így még inkább fokozta fogalmi eklekticizmusát.

Szilágyi könyvének az ad jelentőséget, hogy Magyarországon a néprajzi muzeológia kérdéseivel az elmúlt fél évszázadban igen kevés tanulmány foglalkozott.

Kósa László

Takáts Gyula: A somogyi pásztorvilág.

Kiadja a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága. Kaposvár, 1986. 125 l.

Takáts Gyulát lírai költőként ismeri az irodalmi közvélemény és kevesen tudják róla, hogy éveken át igazgatta a kaposvári múzeumot, közben pedig néprajzi gyűjtéssel is foglalkozott. Néhány idevágó írása napvilágot látott nyomtatásban, néprajzi anyagának többsége azonban kéziratban állt. Egykori igazgatóját 75. születésnapján köszöntve az utóbbiakból adott ki válogatást a kaposvári Somogy Megyei Múzeumi Igazgatóság. A pásztorvilág emlékeinek megörökítésére a szerzőt alapvetően gyermekkorának emlékei ösztönözték, amihez Tálasi István budapesti egyetemi tanár biztatása járult. A kötet anyagát Takáts Gyula 1950–1957 között jegyezte le idős somogyi pásztoreberekől, akik közül a legidősebbek az 1870-es években születtek. A szövegek letisztázott, az interjúkból mondatokká, bekezdésekké fogalmazott gyűjtőnapló-részletek, tehát nem dolgozatok vagy tanulmányok, hanem nyersanyagok. Tartalmukat egyenként rövid előzetes összefoglalók adják az olvasó tudára. Egyébként a gyűjtő úgy igyekezett rögzíteni az adatokat, ahogyan elmondták neki. A kötet legterjedelmesebb része a somogyi kanászok emlékanyagát foglalja magába. Értékét különösen emeli, hogy a magyar pásztorkodás néprajzi ismerete elsősorban az Alföldhöz és legkevésbé a disznópásztorkodáshoz kötődik. A második rész a Nagyberek környéki halász–pákász–pásztor életmód leírása, míg a harmadik rövid fejezetben idős Kapoli Antal híres faragójuhász önvallomását adja közre a szerző. A kötetet néhány fénykép és számos rajz illusztrálja.

K. L.

Történeti és néprajzi dolgozatok a Káli-medencéből.

Szerkesztette: S. Lackovits Emőke. Kiadja a Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóság. Veszprém, 1986. 68 l.

A veszprémi Bakonyi Múzeum köré szerveződve, éveken át tevékeny kutatói együttes foglalkozott a Káli-medence történetével és néprajzával, abból a célból, hogy munkájuk monográfiává terebélyesedjék. Eredményeiről már 1983-ban is kiadtak egy füzetet, s ez a mostani, a második, annál is tartalmasabb. A munkaközösség sze-

mélyi összetételének megfelelően túlsúlya van benne a néprajznak. A tizenhárom hosszabb-rövidebb írásból, melyek – ezt külön kiemeljük – jegyzetek kíséretében, tudományos igénnyel jelentek meg, csupán három tisztán történeti tárgyú. A téma-választásokból következtetni lehet, hogy egy nagyobb, később kidolgozandó kérdéskör részéről van-e szó vagy egy kisebb téma megfogalmazásáról. Az előzőre példa a szőlészet és borászat területe (mustméz, aszúbor), az utóbbira a hajdani nemesaszonyok virágoskertjével, a források, patakok, kisvizek, a növény- és állatvilág hasznosításával foglalkozó dolgozatok sora. Föltehető, hogy a részesaratás, a bércséplés, a gyógyító növények ismerete, a káposztaételek, az őrzőgyerekek rövid bemutatása ugyancsak hosszabb tanulmány kiemelt része lehet. Azonban akár „előzetesként”, akár végleges feldolgozásként jelentek meg ezek az írások, vitathatatlanul értékes hozzájárulások a Dunántúl eddig kevésbé ismert kistájának néprajzi ismeretéhez.

K. L.

Ujváry Zoltán: Fejezetek Gömör folklórához.

KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen, 1986. 212 l. (Gömör Néprajza V.)

A Gömör néprajzát bemutató sorozat új kötete Ujváry Zoltán tanulmánygyűjteménye, a három évtizedes gyűjtő- és kutatómunka eredményeiből. Az elméleti és módszertani jellegű kérdések vizsgálata mellett az egyes műfajokkal kapcsolatos tanulmányok éppúgy helyet kaptak, mint a levéltári kutatások során előkerült folklorisztikailag értékes adatok.

Az első tanulmány Az interetnikus kapcsolatokról Gömör népi kultúrájában címmel elméleti, módszertani fejtegetést nyújt az interetnikus kapcsolatok kérdéseiről. Olyan fogalmak tisztázására törekszik, melyek a szaktudományban özszemosódnak, így az interetnikus kapcsolat, kölcsönhatás, érintkezés, a párhuzam és az analógia fogalma. Az interetnikus kutatásokban az átadás-átvételnél figyelmet szentel a migráció és a kolonizáció vizsgálatának.

Az interetnikus kapcsolatok konkrét példáját mutatja be a szlovák nép nemzeti hősként tisztelt alakjának, Janošiknak a gömöri magyar folklórban élő történeti elbeszéléseiben, mondáiban való felbukkanása.

A gömöri és a szomszédos területek hagyományából a palócok híres betyárjára, Vidróczki Mártonra vonatkozó történeteket, balladákat, énekeket mutat be a harmadik tanulmány, utalva arra, hogy tanulságos párhuzamok figyelhetők meg a Jánosikról szóló hagyományokkal. Felhívja a figyelmet arra, hogy az orális hagyomány és a hiteles történeti adatok összevetése sok tanulsággal szolgálhat a folklorizációs folyamat vizsgálatához.

Ujváry Zoltán három tanulmányt publikál a kötetben, a gömöri mondavilággal kapcsolatosan. Az első a gömöri Bebek-dinasztiát alapító ős hét vár építését megörökítő mondáját közli, idézve a múlt századi irodalmi, verses feldolgozását és a Vasárnapi Újságban ugyancsak a múlt században megjelent monda változatát. A második tanulmány a fejetlen papról és a fej nélküli kísértetről szóló mondai hagyomány recens változatait és múlt századi közlését idézi. A harmadik tanulmány a farkassá változott pásztor mondájának vizsgálatához szolgál új adatokkal. A gömöri falvakban a

találós kérdést „fejtő kérdés” néven ismeri az idősebb generáció. A találós kérdésekkel kapcsolatos a kötet két további tanulmánya. Fejtő kérdések, találós kérdések cím alatt 261 példát olvashatunk. A 261. számú találós kérdés eredetének, változatainak vizsgálatára külön tanulmányt szentelt a szerző.

Kevés dalbetétes mese kerül lejegyzésre. A hűtlen asszonyról szóló egyik változatát (AaTh 1360 C) közli Ujváry Zoltán 1973-as ragályi gyűjtéséből.

A parasztság politikai érdeklődésének vizsgálatához nyújthat adalékot a követválasztással összefüggő folklór-hagyomány, a kortesnóták és -történetek vizsgálata. Gömöri kutatása során a szerző népi kéziratok könyvekben bukkant kortesdalokra. Felhívja a figyelmet az idevonatkozó hagyomány gyűjtésének fontosságára.

A műrokonság létesítésének a munkaalkalmakhoz kötődő formáiról szóló tanulmányban a gömöri példákat szlovák párhuzammal egészíti ki Ujváry. Utal a legényavatás alkalmával választott keresztapára, sőt a búcsújárás alkalmával létrehozott műrokonságra, ahol a fiatalabbak az idősebbek közül keresztapát, illetve keresztanyát választottak.

A kötet végén az egyházi anyakönyvek, feljegyzések, jegyzőkönyvek néprajzi és helytörténeti értékének bizonyítására közli Ujváry Zoltán a kolera gyógyításáról szóló 1831-es utasítást a héti református egyház jegyzőkönyvéből. Ugyancsak idéz a héti eklézsia matrikulájának 1787–1848 közötti bejegyzéseiből. Végezetül a szuhafői eklézsia anyakönyvének esküformuláit adja közre.

Tátrai Zsuzsanna

Ujváry Zoltán: Menyecske a kemencében. Világjáró palóc adomák és huncutságok.
Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. 261 l.

A folkloristák mindig tudták, hogy a népköltészet jelentékeny rétegét teszik ki az erotikus történetek, melyek azonban a legutóbbi időkig szalonképtelennek számítottak. A teljesség tudományos igénye, a társadalmi szemérmeskedés enyhülése és a közlés nagyobb szabadsága együtt hozták meg a nemiség folklórával foglalkozó kötetek megjelenését. Ujváry Zoltán egy viszonylag kicsiny földrajzi kiterjedésű, de annál nagyobb történeti és néprajzi nevezetességű táj, a magyar–csehszlovák határ két oldalán elterülő Gömör magyar községeiben gyűjtötte könyvének anyagát.

A folklórgyűjteményt terjedelmes bevezető tanulmány előzi meg, amelyben Ujváry részletes műfaji magyarázatokkal szolgál az olvasónak. Mondandóját a tudomány népszerűsítés igényével adja elő, de számos pontján saját, szaktudományi dolgozatban ugyanígy kifejezhető, folklorisztikai véleményét nyújtja. Így az anekdoták és történetek visszatérő szereplőinek rokonszenves vagy ellenszenves képéről vitázik a közelmúlt sematikus beállításával és magyarázataival. Például az, hogy a pap rendszeresen pórul járó hőse ezeknek a történeteknek, nem valamifajta népi antiklerikalizmus megnyilvánulása, hanem a helyi társadalom szeme előtt élő vezető ember kifigurázása. Hasonló mondható el a rendőrökről, akiknek kinevetése sem jelenti a mindenkori politikai rendszerrel szembeni ellenállást, a katonák többnyire pozitív szerepe a militarizmus pártolását. Végül a történetek cigány figurája jóval rokonszenvesebb, mint azt a valóságban meglévő társadalmi megkülönböztetés után várni lehetne. A folklór

tehát másképp tipizál és értékkel, az anekdota évezredek műfajának pedig megvannak a maga sajátos törvényei, amit nem szabad figyelmen kívül hagyni. A bevezető tanulmány foglalkozik ezekkel is, legfőképpen az alcímben is hangsúlyozott „világjáró” jelzővel. A közölt történetek egy része valóban nemcsak a magyar nyelvterület nagy részén, hanem nyelvi határainkon túl is ismert vándorszöveg, másik részük, amit az alcím „huncutság”-ként nevez meg, olyan helyi jellegű anekdota, mely egy kisebb közösségben keletkezett, jórészt élő nyelvi előadásában rejlik a humora és többnyire feltételezi, hogy a hallgatók ismerik a kárvallott szereplőket. A két pólus között természetesen sokféle változat létezik még.

Ujváry ciklusokban rendezte el a kereken 280 szöveget, bár maga is elismeri, hogy ezek nem valós műfaji alcsoportok, hanem jórészt szereplők szerint készült egységek. Némelyik szöveget több helyre is be lehetett volna osztani. Az átfedéseket főleg az okozza, hogy bár az anyag túlnyomólag erotikus jellegű, bőven található a kötetben ilyen szempontból semleges történet is. Sőt számos szöveg évtizedekkel korábban sem esett volna a „szemérmetlen” vagy a „nem szalonképes” kategóriába, lévén egyszerű humoros történet. A filológus olvasó örömmel nyugtázhathja, hogy a kötet végén a nagyon tömör jegyzetek tartalmazzák nemcsak az adatközlők és a helyszínek nevét, hanem a tárgy legfontosabb szakirodalmát is.

Kósa László

Varga Gyula: Debreceni szíjgyártók. Kathy László, Kádár Gyula.

Debrecen, 1986. 59 l. (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 45.)

A szíjgyártó mesterség ma Magyarországon a kihaló foglalkozások közé tartozik, ezért különösen értékes a hozzá kapcsolódó tudás megörökítése. A debreceni szíjgyártók mint céhes iparosok először 1484-ben bukkantak föl a városi iratokban. Ekkor azonban még nem volt önálló céhük, az önállósodásra csupán 1783-ban került sor. Jóllehet termékeikre a kor viszonyai között elengedhetetlenül szükség volt, ezután sem tartoztak a módosabb iparosok sorába. Többnyire paraszti foglalkozást is űztek mesterségükkel párhuzamosan. A céhszervezet fölbomlása után a mesterség egy ideig még virágzott, azután a XX. század második harmadában rohamosan hanyatlott. 1985-ig már csupán egyetlen hiteles folytatója volt Debrecenben, Kathy László. Varga Gyula az ő és a mesterséget megtanuló, hagyományosan dolgozó Kádár Gyula tudásanyagát rögzítette tanulmányában, mely bemutatja a műhelyt, a technológiákat és a termékeket. A két mester az utóbbi évtizedekben már jórészt egyedi megrendelésekre dolgozott, mindenek előtt különlegesen díszített lószerszámokat készítettek. A tanulmányt az utóbbiakat bemutató informatív fénykép-sorozat és egy rövid német nyelvű összefoglaló kíséri.

K. L.

Vasas Samu—Salamon Anikó: Kalotaszegi ünnepek.

Nagy Olga előszavával. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1986. 455 l.

A Kolozsvártól nyugatra fekvő, mintegy negyven, magyarlakta helységet magába foglaló Kalotaszeg Erdély egyik legnevezetesebb magyar néprajzi vidéke. Földrajzilag

változatosan tagolt. Ennek ellenére néphagyományyaival jellegzetes egységet alkot. Ezt a megállapítást támasztja alá az ünnepi népszokásairól szóló kötet is. Szerzői, Vasas Samu, a tájegység fővárosának is mondott Bánffyhunyadon élő tanár, és az ő fél emberöltőt átfogó gyűjtőmunkájába utólag bekapcsolódó, ám a kötet megjelenése előtt tragikus körülmények között fiatalon elhunyt kolozsvári folklorista, Salamon Anikó szép és gazdag tartalmú kötetet alkottak.

A kötetet Nagy Olga rövid előszava vezeti be. Ezután olvasható a szerzőpáros bevezetője, amely elmondja és elemzi, miről van szó a kötetben. Maga a néprajzi anyag két terjedelmes részre oszlik, az ünnepi szokások leírására és az adattárra. Az ünnepi szokáskört nem a naptári év indulásával, hanem a paraszti és az egyházi hagyományhoz igazodva, ami a néprajzi kutatás szempontjaival is egyezik, az őszvégi jeles napok felsorolásával kezdik a szerzők. A betakarítási munkák után az adventi hetek és a karácsonyra készülődés Kalotaszegen is az egyik csúcspontja az ünnepi évkörnek. Az itteni ifjúság ilyenkor leginkább a táncalkalmak szervezésével volt elfoglalva, lévén túlnyomólag református, nem ismerte az adventi mulatságitilalmat. A hetekig tartó mulatságok idejét csak a karácsony ünnepélyessége törte meg rövid időre, vízkeresztkor megkezdődött a farsang, az újabb vidám időszak, amit a református falvakban is pontosan számontartottak. Ennek végével, a húshagyókeddel a téli ünnepkör befejeződött. A tavaszi ünnepkör legfontosabb napjai ma is a virágvasárnap, a nagypéntek, a húsvét, a május elsejei zöldágazás, a pünkösöd, és az anyag gyűjtésekor már teljességgel csak az emlékezetben élő Szent Iván napja. A kötet szerzői a jórészt egyházi eredetű ünnepeket nem választották el a gazdasági év ünnepi szokásaitól. Részint azért, mert mind a téli, mind a tavaszi ünnepeknek vannak gazdálkodással összefüggő mozzanatai (jókívánságmondások, termékenységvarázsló cselekmények), részint a gazdálkodással kapcsolatos ünnepek kiegészítik a naptárban a kalendáriumi jeles napokat. A gazdasági ünnepek sorát május elsején ma is egy jellegzetesen erdélyi szokás, a tejbemérés nyitja. A következő, az aratóbál a nyár második felére esik. Noha a vidék nem bortermő, az újkori divatok itt is meghonosították az őszi szüreti bált. Végül több faluban novemberben Márton napi bált is rendeztek az évet záró juhosgazdák. A szerzők a felsoroltnál is szélesebbre vonták az ünnepek körét a fonóházi szokásokkal, a fonalmosással, a szilvalekvár-főzéssel és a különböző kalákákkal – azaz az indoklással, hogy ezek is közös mulatsággal végződtek, és mindnek kialakult bizonyos szerény rítusa.

Az évkör ünnepeinek leírásánál nem kevésbé gazdagabb a kötet második részében az életfordulókhoz fűződő ünnepek bemutatása. A keresztelés, a reformátusoknál a konfirmáció, az avatás, a komásodás, a legények berukkolása, a házasodás és a temetés tartoznak ide. Különösen változatos tartalmú az utóbbi kettő.

A szerzők nemcsak kikérdezték a kalotaszegi falvak lakóit ünnepi szokásaikról, hanem munkájuk során lehetőleg részt is vettek az ünnepi alkalmakon. Figyelték a változásokat, az új formákat, eredményeikről külön fejezetben számoltak be. Némelyik szokás élénksége ellenére Kalotaszegen is a fokozatos kopás és a sorvadás a jellemző, s az új formák némelyike is végsősoron a teljes eltűnés hírnöke.

A gyűjtés során igyekeztek nagymennyiségű szöveget, verset és dallamot is megörökíteni. Ezek töltik meg a terjedelmes adattári részt. Gazdag a kötet fényképes illusztrációja is.

Kalotaszegről az utóbbi évtizedben több értékes könyv és tanulmány látott napvilágot Romániában és Magyarországon. Ez a mű már nem kapott kiadót Romániában, ezután került Budapestre, s így gyarapítja tovább a valószínűleg legrészletesebben ismert erdélyi magyar vidékről tudottakat. Ha Kalotaszegre gondolunk, elsősorban a pompás népviselet, az építkezés és általában a mives népművészet jut eszünkbe. Az ünnepi szokásokról Vasas Samu és Salamon Anikó könyvének megjelenéséig viszonylag keveset lehetett olvasni. A vonzó kiállítású kötetet forgatva ismét meggyőződhetünk arról, hogy a legjobban ismert néprajzi vidékekről sem mondható el sosem, hogy minden fontosat tudunk róluk.

Kósa László

Viga Gyula: Tevékenységi formák és a javak cseréje a Bükk-vidék népi kultúrájában.
Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1986. 195 l. (Borsodi kismonográfiák 23.)

A szerző a Bükk-vidék két kistája: a hegység belsejének telepes falvai, valamint a Bükkalja dombosági vidékének példáin tárja fel az ökológiai tényezőkhöz való alkalmazkodás különböző típusait, ennek kapcsán pedig rávilágít a táji munkamegosztás tendenciáira, a migráció és termékcseréje problémáikára. Előjáróban kijelöli a hegyvidék geográfiai zónáit és termelési övezeteit, majd a táj kiélésének formáit és az ezzel összefüggésben álló javak cseréjét veszi beható vizsgálat alá. Képet ad a nagy múltra visszatekintő gyümölcs- és borkereskedelemről, az állattartással kapcsolatos migrációról, a kövel és mésszel folytatott árucseréje formáiról, a faeszközök készítésének és értékesítésének megélhetést szolgáló gyakorlatáról, a kender- és vászonkereskedelemeiről, majd pedig a munkamigrációról, a munkaerőfelesleg értékesítéséről. A migráció egyéb formái között szerepelnek pl. a víz megszerzésének különböző módjai, a malmok, a hitellel összefüggő migrációk.

A javak cseréjének formáit a szervezett árucseréje-alkalmak és a vándorkereskedelem szerinti megosztásban tárgyalja a témavizsgálat. Az árucseréje közvetítői, a fuvarosok tevékenységével párhuzamba állítva ismerjük meg a települések állattartásának időbeli alakulását. Plasztikus képet kapunk a vándorárúsokról és vándoriparosokról, ezen tevékenységi formák közvetítő szerepéről. Újszerű megvilágításba helyezi a táji tagolódást és a munkamegosztást az identitás szempontjából végzett elemzés. Az egyes települések egymásról alkotott véleménye és vélekedése is alapul szolgál a táji elhatárolódások kijelöléséhez. A Bükk-vidék településeinek kapcsolatrendszere, kulturális érintkezése elsősorban a dél-borsodi és dél-hevesi alföldi jellegű falvakkal való sajátos kölcsönhatásban mutatkozik meg. Ennek kapcsán mutat rá a szerző, hogy a hegyvidéki népesség életmódja, gazdálkodásának szerkezete csak az alföldi népesség életmódjával, annak gazdasági struktúrájával együtt értelmezhető. Végetetül arra a megállapításra jut, hogy a Bükkalját önálló néprajzi csoportnak kell tekinteni.

A kiadványt nagyszámú szemléletes illusztráció, angol és német nyelvű kivonat egészíti ki.

Selmezi Kovács Attila

Virágok vetélkedése.

Régi magyar népballadák. Faragó József gondozásában. A dallamokat válogatta és sajtó alá rendezte Almási István. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986. 380 l.

Nem egyszer bosszankodunk, hogy hiányzik a könyvesboltok kínálatából valamilyik klasszikus magyar költő verseinek kötete vagy neves íróink egyik-másik népszerű műve. Antikváriumokban sem mindig könnyű ezeket beszerezni, újabb és újabb kiadásokra van belőlük szükség. Hasonló a helyzete a klasszikus magyar népballadának is, melyeket irodalmi köztudatunk a műköltői-szépírói alkotásokkal egyenrangúan kezel és tart számon. Faragó József életművének jelentékeny részét szánta a balladakutatásra, ennek legfrissebb termése a mostani, régi magyar népballadákat tartalmazó gyűjtemény. Segítőtársul és egyenrangú szerzőtársul Almási István szegődött, aki a dallamokat válogatta és rendezte sajtó alá. Az utóbbi tény külön figyelemre érdemes, mert dicséretesen szaporodnak azok a népköltési kiadványok, amelyekben a vers és a dallam egységére ügyelnek gondozóik. Természetesen csak ott, ahol lehet, hiszen sok évtizeden át nem tartották lényegesnek a gyűjtők a szöveghez a dalt is lejegyezni. Faragó József és Almási István az érdeklődő nagyközönség számára dolgoztak. Munkájuk nem tudományos kiadvány, kéziratból, saját kiadatlan gyűjtéseikből nem válogattak, hanem csak már nyomtatásban megjelent darabokból. A Kriterion-könyvek többsége azonban hagyományosan és szerencsés módon ötvözi a népszerűsítő és a szaktudományi szempontokat. A terjedelmes bevezető tanulmányban Faragó ezúttal is hozzászól egy sor tudományos kérdéshez. Aprólékos tájékoztatást nyújt a ballada mint folklórműfaj mibenlétéről. Foglalkozik eredetével, stilisztikai kérdéseket tárgyal, bemutatja az előadásmódot és ismételten hangsúlyozza a népballada szépirodalmi jelentőségét. Egyéni leleményére vall az anyag csoportosítása (145 szöveg) a következő alcímekkel: próbatételek, szerelem, tiltott szerelem, az eladott leány, asszonyi sors, házaselet, anya és gyermeke, felismerés, rabság és szabadság, csodák. A válogatás az egész magyar nyelvterületre kiterjed, de túlnyomóan a mai Románia területéhez kötődő szövegeket öleli fel. Ez az eljárás tudománytörténeti hagyományra támaszkodik, hiszen Erdély, és különösen a Székelyföld, tradicionálisan a magyar népballada klasszikus földje. Az utóbbi másfél évtizedben egymástól távol eső magyar vidékekről több mint egy tucat újonnan gyűjtött balladakötet látott napvilágot. Ezekből is válogatott Faragó, hiszen az újabb antológiák létjogosultságát a friss szövegek széleskörű publikálása is támogatja. Ezekre tekintve Almási Istvánnak könnyebb dolga volt, mert az újabb dallamgyűjtő törekvés következményeként több kótát közölhetett. Emeli a kötet értékét, gazdagítja tudományos használhatóságát a függetlenül hozzácsatolt dallammutató is.

A *Virágok vetélkedése* egy évvel megelőzte Kriza János nevezetes népköltési gyűjteménye, a *Vadrózsák* kinyomtatásának százhuszonöt éves évfordulóját. Azóta szívesen nevezik a gyűjtők a magyar népballadákat virágszálaknak. A mostani kötet nevével és tartalmával egyaránt méltán folytatja ezt a nagyműtű hagyományt.

Kósa László

Zalabai Zsigmond: Hazahív a harangszó. Ipolypásztó népélete 1918–1945.
Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1985. 248 l.

A szlovákiai magyar irodalomtudósok középnemzedékéhez tartozó szerző korábban már kiadta szülőfaluja történetének és néprajzának első részét: *Mindenekről számot adok. Ipolypásztó élete 1918-ig* (1984). Mostani kötete szerves folytatása az előbbinek, noha ezúttal jóval nagyobb teret szentelt a hagyományos életmód bemutatásának, és kevesebbet merített az írott – elsősorban történeti – forrásokból. Találó az alcímben a „népélet” megjelölés, mely ezúttal nem régies hangulatot kelt, hanem pontosan összefoglalja, hogy nem rendszeres néprajzi leírást tart kezében az olvasó, hanem a szerző szülei nemzedékének emlékéanyagából a szociográfia eszközeivel megírt falurajzot. Úgy is fogalmazhatunk, hogy Zalabai leírta, amit az előző nemzedékekhez tartozók még el tudtak mesélni a hagyományos életű Ipolypásztóról. Természetesen ehhez kellett a gyermekkor tapasztalatai és a későbbi ráeszmélések, tárgyi azonosítások is, amelyek végső soron egy ilyen típusú munka egyediségét biztosítják. S noha hangsúlyoztuk, hogy nem rendszeres néprajzi leírás készült, a néprajz bőven meríthet Zalabai anyagából, és módszere is igen tanulságos. Az utóbbinál elsősorban a könyv szerkezetére és a kiemelt témákra gondolunk. A szerző leírja a község társadalmát, a nemek szerinti munkamegosztást, majd magát az életet a bölcsőtől a koporsóig. Az emberi élet fordulói köré tömöríti mondandója nagyobb részét. Valóságos kis társadalomnéprajzi összefoglalót nyújt, amelyet átszőnek a családtörténeti és a személyes szálak. Közben sok értékes folklórszöveget közöl, némelyiket dallam kíséretében. Leírásai hitelesek, habár – s ezt nem bírálatként jegyezzük meg, hiszen a műfaj mibenlétét tisztáztuk – nyilvánvaló, hogy nem tudományos igényű közlésekről van szó. A könyvet az alcímben megjelölt történeti évszámok határozzák meg. 1918-ban a község megszűnt a régi Magyarország része lenni. Ezt az állapotot csak hetekre szakították meg a Tanácsköztársaság felszabadító harcai. A csehszlovák köztársaság két évtizede alatt kevéssé bomlottak meg a tradíciók, de az 1938. évi visszacsatoláskor mégis kiderült, hogy nem ugyanaz az Ipolypásztó került vissza Magyarországhoz, ami 1918-ban volt. Az újabb háború a front legborzalmasabb heteivel végződött, melyek előrevetítették a nem sokkal később bekövetkező újabb megpróbáltatásokat. De ezeket csupán sejteti az „utóirat”.

Kósa László